

ABDULLAH İBNU'L-MUKAFFA'IN ESERLERİ

THE WORKS OF ABDULLAH İBNU'L-MUKAFFA

Dr. Mehmet KUYANAY

Borsa İstanbul Kız Anadolu Lisesi

Özet

Gerek tercüme gerekse telif eserleriyle Arap edebiyatına yön veren Abbâsîlerin meşhur kâtibi İbnu'l-Mukaffa' Arap edebiyatı nesirini yeniden tesis etmesi ve yeni konular ile yeni üslûplar ilave etmesi yönüyle seçkin belâgatçilerden sayılmıştır. Onun Eski Yunan, Fars ve Hint kültüründen tercüme ettiği eserleri Arap edebiyatına risâle, tarih ve hitabet konularda öncülük ettiği gibi kendisi de nesir türünün Arap edebiyatında öncüsü sayılmıştır. Kendisinden sonra gelen kâtipler ondan etkilenecek Arap edebiyatında nesir örnekleri ortaya koymuşlardır. Câhız, Sehl b. Harun ve İbn Kuteybe ondan etkilenen kâtiplerin başında gelmektedir.

Dünyada pek çok dile çevrilmiş, hâlâ Türk ve Arap edebiyatında klasik olma özelliğini muhafaza eden tercüme eseri Arap Edebiyatında hikâyeciliğin kapısını tekrar aralayarak bu türün genişlemesine öncülük etmesidir. Onun telif eserlerinden en önemlileri olan *el-Edebu's-sağîr* ve *el-Edebu'l-kebîr* fazla günümüzde çok tanınmamalarına rağmen nasihatnâme ve siyasetnâme türü edebiyatın gelişimine katkıda bulunmuştur. İbnu'l-Mukaffa'nın *Risâletu's-sahâbe*'si ise risâledeki konu bütünlüğü, mantık silsilesi, kullanılan sade dille Arap edebiyatında Kur'an'dan sonra nesir türünün ilk örneği sayılmıştır. Yazıldığı dönemin siyasi, sosyal ve kültürel durumunu günümüze aktarması açısından da eser önem arz etmektedir.

Anahtar Sözcükler: İbnu'l-Mukaffa', Nesir, Arap Edebiyatı, Kelile ve Dimne,

Abstract

Ibnu'l-Mukaffa', the famous clerk of the Abbasids, who steered the Arabic literature with his translation and copyright works, was considered one of the distinguished rhetoricians in terms of re-establishing the prose of Arabic literature and adding new subjects and new styles. His works translated from Ancient Greek, Persian and Indian cultures pioneered Arabic literature in epistle, history and rhetoric, and he was considered the pioneer of prose in Arabic literature. The scribes who came after him were influenced by him and presented prose examples in Arabic literature. Câhız, Sahl b. Harun and Ibn Qutayba are among the scribes who were influenced by him.

The translation work, which has been translated into many languages in the world and still preserves its characteristic of being a classic in Turkish and Arabic literature, pioneered the expansion of this genre by opening the door of storytelling in Arabic literature again. Although al-Edebu's-Saghir and al-Edebu'l-Kebir, the most important of his copyrighted works, are not well known today, they have contributed to the development of advice and politics. Ibnu'l-Mukaffa's Risâletu's-Sahâbe is considered the first example of prose in Arabic literature after the Qur'an, with the integrity of the subject in the treatise, the sequence of logic, and the plain language used. The work is also important in terms of conveying the political, social and cultural situation of the period in which it was written.

Keywords: Ibnu'l-Mukaffa', Prose, Arabic Literature, Kalilag and Damrag

1. GİRİŞ

Asıl ismi Ebû Muhammed Abdullah Rûzbih b. Dâdeveyh¹ olan Abdullah İbnu'l-Mukaffa'² (106/724-142/759) Emevîlerin³ son dönemi ile Abbâsîlerin⁴ kuruluşuna denk gelen zaman

¹ Ebu'l-Ferec Muhammed b. Ebî Ya'kûb İshâk b. Muhammed b. İshâk en-Nedîm, *el-Fihrist*, Beyrut 1978, Dâru'l-Ma'rife, s. 172; Emîn, *Duha'l-İslâm*, Hindâvî, Kahire 2012. s. 186; el-Fâhûrî, *el-Câmi' fi Târîhi'l-Edebi'l-'Arabî* (I. Baskı) Dâru'l-Cil, Beyrut 1986; s. 352; Şevkî Dayf, *Târîhu'l-edebi'l-'Arabî*, Dâru'l-Me'ârif, Kahire 1963. c. 3, s. 507.

² İbnu'n-Nedîm, *el-Fihrist*, s. 172; İbn Hallikân, *Vefeyâtu'l-a'yân*, Mektebetu'l-Hancı, Kahire 1987, c. 2, s. 151; Emîn, *Duha'l-İslâm*, s. 186; Muhammed Selîm Cundî, *Abdullah İbnu'l-Mukaffa'*, Matba'atü't-terâkî, Şam 1937, s. 4; Merdem Bek, *İbnu'l-Mukaffa'*, Hindâvî, Beyrut 2018. s. 25;

³ Hulefâ-yi Râşidîn'den sonra 661-750 yılları arasında hüküm süren ilk İslâm hânedanı. (Fâhûrî, *Târîhu'l-edebi'l-'Arabî*, s. 172.)

⁴ Hz. Peygamber'in amcası Abbas'ın soyundan gelen ve 750-1258 yılları arasında hüküm süren hânedan. (Fâhûrî, *Târîhu'l-edebi'l-'Arabî*, s. 285.)

diliminde Basra'da yaşamış, Abbasîlerin meşhur kâtibidir.⁵ Arap edebiyatında şiirden nesre geçiş sürecinde özellikle *Kelile ve Dimne* başta olmak üzere Fars, Hint ve Yunan kültürüne ait tarih, edebiyat ve felsefe ilgili eserleri tercüme ederek şöhret bulmuş ve telif eserleriyle de Arap edebiyatında Abdulhamîd el-Kâtib (ö.132/750) ile birlikte nesrin kurucusu sayılmıştır. Ancak kendisine nispet edilen eselerden gerek tercüme gerek telif eserleri günümüze ulaşmasında çeşitli sorunlarla karşı karşıya kalmışlardır. Bu sorunlar eserlerinin bir kısmının kayıp olması, bir kısmının günümüze tam ulaşamaması, kendisine ait olmayan eser/lerin kendisine nispet edilmesi ve eserleri ile ilgili isim karışıklığı gibi sorunlardır. Eserleri ile ilgili bu karışıklığın oluşmasında onun dönemin popüler söylemi zındıklık ithamına maruz kalmasının ciddi rolü vardır.⁶ Bu eserleri; tercüme, telif eserler ve kendisine ait olmadığı halde kendisine nispet edilen eserler şeklinde kategorize etmek mümkündür:

Tercüme eserleri: Tercüme eserlerinden *Siyeru'l-Mülûk*, *Kitâbu'l-Âyîn*, *Risâletu Tenser*, *Kitâbu't-Tâc Fî Sîreti Enûşirvân*, *Kitâbu's-Segîserân*, *Kitâbu'l-Peykâr* *Kitâb-ı Mazdek* isimli eserleri tarih ile ilgili; *Kitâbu'l-Mantık felsefe ile ilgili*; *Kelile ve Dimne* ise edebiyat ile ilgili olup İbnu'l-Mukaffa'nın en meşhur eseridir.

Telif eserleri: *el-Edebu's-Sağîr*, *el-Edebu'l-Kebîr*, *ed-Durretu'l-Yetîme*, *Risâletu's-Sahâbe*, *Hikemu İbni'l-Mukaffa' (Risâle fî'l-hikem)*, *Yetîmetu's-Sultân*, *el-Yetîmetu's-Sâniye*, *Resâ'il*, *el-Edebu'l-Vecîz li'l-Veledi's-Sağîr*, *Tahmidât*. Bu eserlerden *Risâletu's-Sahâbe* siyasetle ilgili olup diğer telif eserlerinin tümü ise edebiyatla ilgilidir.

Kendisine ait olmadığı halde kendisine nispet edilen eserler: *el-Kasîde fî'l-Eşhûri (fî's-Şuhûri)'r-Rûmiyye*, *el-Fevâ'id ve'l-Kalâid*, *Mu'ârazatu'l-Kur'ân (Mu'âraza li'l-Kur'ân)*, *Kitâbu Rubu'u'd-dünya ve Tevzî'u'd-dünya*, *Hitâbetu'l-Melik Min Mulûki'l-Furs*.

Tüm bu eserler konusu, mevcudiyeti, günümüze ulaşanların neşirleri ve ihtiva ettiği yönüyle değerlendirilmesi detaylı olarak açıklanacaktır.

2. TERCÜME ESERLERİ

2.1. Kelile ve Dimne

İbnu'l-Mukaffa'ı asıl şöhretine kavuşturan en önemli tercüme eseridir.⁷ Hüsrev I. Enûşirvân döneminde tabip Berzeveyh tarafından⁸ Hindistan'dan getirilip İslam'dan sonra 400 yıl kadar daha yaşayan ve Pehleviceye⁹ tercüme edilen Panchatantra'nın (beş söz) çevirisidir.¹⁰ Eserin aslı Sanskritçedir.¹¹ Hint hükümdarı Depleşim'in emriyle veziri Bilge Beydebâ tarafından kaleme alınmıştır. Eser ise zaten genel olarak bu ikisi arasında cereyan eden konuşmalardan ibarettir.

Eser hayvanların diliyle yazılmış hikâyelerden oluşan fabl türü¹² olup ismini kitabın büyük bölümünde adı sıkça geçen iki çakal kardeş karataga ve damataga (Pehlevi dilinde kelilig ve

⁵ Abdullah *İbnu'l-Mukaffa'* lakabını; hayatı boyunca Mecusi olarak yaşayan ve asıl ismi Dâdeveyh⁵ olan, aynı zamanda Haccâc'ın vergi tahsilcisi iken görevini kötüye kullandığı için kendisine yapılan işkence sonucu sakat kalan ve bundan ötürü "eli büzülmüş" anlamına gelen "Mukaffa'/"المكفأ" lakabını alan bir babanın oğlu olmasından almıştır. (İbnu'n-Nedîm, *el-Fihrist*, s. 172; İbn Hallikân, *Vefeyâtu'l-a'yân*, c. 2, s. 152; Cl. Huart, "İbnu'l-Mukaffa'", *DMİ*, c. 1, s. 272-273; Cundî, *Abdullah İbnu'l-Mukaffa'*, s. 5; Brockelmann, *Târîhu'l-edebi'l-Arabî*, Arapçaya Çeviren: Abdulhalim Neccâr, *Dâru'l-Me'ârif*, Kahire 1991 (5.Baskı), c. 3, s. 97; Ömer Ferrûh, *İbnu'l-Mukaffa' ve kitâbu Kelile ve Dimne*, Mektebetu'l-Meymene, Beyrut 1939, s. 3; Dayf, *Târîhu'l-edebi'l-Arabî*, c. 3, s. 507; Ziriklî, *A'lâm*, c. 4, s. 140)

⁶ Bknz Mehmet Kuyanay, *İbnu'l-Mukaffa' Eserleri ve Arap Edebiyatındaki Yeri*, Otto Yay. Ankara 2021, s.53-61.

⁷ Bknz Kuyanay, *İbnu'l-Mukaffa' Eserleri ve Arap Edebiyatındaki Yeri*, s.78-97.

⁸ Kimi rivayetlerde Tabip Berzeveyh yerine Vezir Büzürcimihl eseri Pehleviceye aktaran olarak zikredilmiştir. (Abdullatif Hamza, *İbnu'l-Mukaffa'*, (III. baskı), Kahire 1965, s. 186.)

⁹ Bernard Hourcade, "Iran", *DİA*, İstanbul 2000, c. 22, s. 429-437.

¹⁰ Sa'id b. Ahmed b. Sa'id el-Endülüsî, *Tabakatü'l-ümem*, Beyrut 1913, s. 14.

¹¹ Sanskritçe Hintçeden farklı olarak daha çok Hint eski kutsal metinlerini ve masallarının dili idi. Hintçe ve Bengalce başta olmak üzere o bölgede yaşayan diğer dillerin annesi sayılır. Sanskritçe hiçbir zaman konuşma dili olmamıştır. Sadece kutsal metin ve masal dili olarak kalmıştır. Kimilerine göre Sanskritçe Hintçenin eski adıdır. Bunu iddia edenlerden biri de Henna el-Fahurî'dir. (Fahurî, *Tarihü'l-Edebi'l-Arabî*, s. 359)

¹² Kişileri genelde hayvanlardan seçilen ve sonunda bir ders vermeyi amaçlayan hikâye türlerine verilen isin olan Fabl edebi bir tür olup bu türün eserlerinin ilkinin ortaya koyan kişinin de M. Ö. 6. Yüzyılda yaşayan Aesop isimli Yunanlı masal edebiyatçısı olduğu rivayet edilmektedir. Türkçede

demneg)’dan almıştır. “*Kelile ve Dimne*” isimlendirmesi Arapça bir isimlendirmedir.¹³ Bu kelimeler Süryaniceye ise “*Kalilag*” ve “*Damnag*”a olarak geçmiştir.¹⁴ *Panchatantra*’nın tam karşılığı *Kelile ve Dimne*’dir, demek yaygın yanlışlıklardandır. Zira *Kelile ve Dimne*, aslı *Panchatantra* olan eserin zaman içerisinde yapılan ilavelerle genişletilmiş şeklidir.

Eser dünyadaki pek çok masala öncülük ederek bünyesinde barındırdığı hikmet ve ahlakî öğretileriyle geçmişten günümüze canlılığını hep muhafaza etmiştir. Siyasetten ahlaka kadar pek çok konuyu işleyen eser adalet, vefa, sadakat gibi pek çok evrensel değere yaptığı vurgularla dünya klasikleri arasına girmeyi başarmıştır. Grimmy Kardeşler’in masallarını, Câhiz’in *et-Tâc fî Ahlâki'l-Mülûk*’unu, Yûsuf Has Hâcib’in *Kutadgu Bilig*’ini ve Nizâmülmülk’ün *Siyasetname*’sini de etkileyen eser yüzden fazla dünya diline çevrilmiş, defaatle basılmıştır. Dünya dillerine yapılan bu tercüme İbnu’l-Mukaffa’ın Pehleviceden Arapçaya yaptığı tercümeden yapılmıştır. İbnu’l-Mukaffa’ın tercümesinden önce Süryanice’ye tercüme edilmesine rağmen bu tercüme günümüze ulaşmamıştır. Eser Farsça, Arapça, Süryânîce, İngilizce, İtalyanca, Almanca ve Fransızca başta olmak üzere çeşitli dillere çevrilmiş ve yapılan bu tercümelerin hepsi, İbnu’l-Mukaffa’ın yaptığı Arapça tercümeden yapılmıştır.¹⁵

Eserin Arapça neşirlerindeki yaygın tertibe göre toplam on dört bölüm bulunmaktadır. Bu bölümler, mukaddimeler, aslı Pança-tantra’da olan bölümler, aslı Mahabharata’da olan bölümler ile Fars ve Arap kökenli bölümlerdir.

Eserin 1905’te Luvis Şeyho’nun Beyrut’ta yaptığı neşirleri ile Abdülvahhab Azzam’ın 1974’deki baskısı ve Mustafa Lutfi Menfelutî’nin yine Beyrut’ta yaptığı neşirler itibar edilen neşirlerdendir.¹⁶ İbnu’l-Hebbâriyye’nin (ö. 509/1115) *Netâ’icü'l-fitne fî nazmi Kelile ve Dimne’siyle* Abdülmü’min b. Hasan es-Sâgânî’nin (640/1242’de) *Dürrü’l-hikem fî emsâli’l-Hünûd ve’l-‘Acem’i* ise günümüze ulaşan eserin Arapça manzum tercümeleridir.¹⁷

2.2. Siyeru’l-Mülûk

Genel olarak Fars hükümdarlarının hayatlarından bahseden, Eski İran şahları ve onların döneminde cereyan eden olaylar hakkında destansı bilgi veren Şâhname niteliğinde olup asıl ismi *Hudâyname* olan eserdir.¹⁸ Sâsânî salnâmelerinden esinlenerek yazılan ve Sâsânî dönemi hakkında bilgi veren döneminin en önemli tarihî eseridir. Milli ve dini destanların önemli yer tuttuğu bu tarih kitabında efsanevi nitelikli anlatım ön plandadır.¹⁹ Eserin kaynağının Zerdüşt öğretileri ile Yunan hikâyelerini de içerdiğini iddia edenler olsa bile²⁰ destanların kökeni büyük ölçüde Avesta’ya ve sözlü rivayetlere dayanmaktadır.²¹

Eserin İbnu’l-Mukaffa’ tarafından Arapçaya tercümesinden sonra hem aynı eserin Arapçaya tercümesi artmış, hem de destansı tarih anlatımı şeklinde bir gelenek oluşmuştur. Dolayısıyla başta Fırdevsî’nin *Şâhnâme*’si olmak üzere Sasanî tarihini konu alan Arapça ve Farsça eserlere direk veya dolaylı olarak etki etmiştir. Hatta Fırdevsî, meşhur eserini tamamen bundan esinlenerek yazmıştır.²²

Ezop Masalları olarak bilinen bu masallarda hayvanlar, bitkiler ve cansız varlıklar insanlar gibi düşündürülüp konuşturulmaktadır. Başka biri rivayete göre ise Süleyman Aleyhisselâm’ın veziri bu edebî türü ilk ortaya koyan kişidir. Bu konu ile ilgili diğer bir rivayete göre ise kutsal kitaplarda da ismi geçen Lokman-ı Hekim, bu türün ilk mucididir. (Hamza, *İbnu’l-Mukaffa*’, s. 178.)

¹³ Kutluer, “*İbnu’l-Mukaffa*” *DİA*, c. 21. s. 130-134.

¹⁴ Kadriye Yılmaz Orak, Mahmut Berköz “*Kelile ve Dimne Tercüme ve Kitlelerin Eğitimindeki Rolü*”, *Türkiyat Mecmuası*, 2013, c. 23, s. 210.

¹⁵ Ahmed İsa, *Müslümanların Rönesansa Katkısı*, Çev: Emre Miyasoğlu, Mahya Yay. İstanbul 2012, s. 100; Zeydân, *İslâm Uygarlıkları Tarihi*, c. 2, s. 165. Ayrıca diğer dünya diline yapılan tercüme tarihleri için bkz. C. Brockelmann “*Kelile ve Dimne*”, *DMİ*, c. 27, s. 8626-2830.

¹⁶ Durmuş, “*İbnu’l-Mukaffa*” *DİA*, İstanbul 2000, c. 21. s. 130-134. Karaismailoğlu “*Kelile ve Dimne*”, *DİA*, c. 25. s. 210-212.

¹⁷ İnci Koçak, “*İbnu’l-Hebbâriyye*” *DİA*, İstanbul 2000, c. 21, s. 81-82; Durmuş, “*İbnu’l-Mukaffa*” *DİA*, c. 21. s. 130-134.

¹⁸ Şevkî Dayf, *el-Medarisu’n-Nahviyye*, Kahire, Darü’l Mearif, 1978. s. 511.

¹⁹ Kazım Yetiş, “*Destan*”, *DİA*, c. 9. s. 209.

²⁰ Hamza, *İbnu’l-Mukaffa*’, s. 172.

²¹ Kazım Yetiş, “*Destan*”, *DİA*, c. 9. s. 209.

²² Dayf, *Târihu’l-edebî’l-‘Arabî, el-‘Asru’l-Abbasiyyu’l-Evvel*, s. 511, Hamza, *İbnu’l-Mukaffa*’, s. 173, Şevkî Dayf, *el-Medarisu’n-Nahviyye*, Kahire, Darü’l Mearif, 1978. s. 511.

Mario Grignaschi (1917-2000) tarafından, *Nihâyetü'l-ireb fî ahbâri'l-Fürs ve'l-'Arab* adlı anonim kitapla karşılaştırarak geniş bir çalışma yapılan eserin Pehlevicede aslı ve İbnu'l Mukaffa'a ait olan tercümesi kayıptır.²³

2.3. Kitâbu'l-Âyîn

*Âyinnâme*²⁴ ve *Kitâbu'r-rüsûm*²⁵ olarak da isimlendirilen, Fars beldelerinin dâhilî durumu²⁶ ile Sâsânî devlet sistemiyle ilgili olan²⁷ ve İbnu'l-Mukaffa' tarafından Pehleviceden Arapçaya tercüme edilen bu eser günümüze ulaşmamıştır.²⁸ Sâsânîlerin devlet ve toplum teşkilatıyla eski Fars adet ve geleneklerinden bahsetmektedir. Aynı zamanda mektup yazmanın, satranç, okçuluk ve çevgan oyununun kuralları, futbol gibi spor aktiviteleri ile kuş avcılığının farklı yöntemleri, Zerdüş'tün emirleri ve hatta bir hocanın öğrencisine nasihatleri gibi farklı konuları içermektedir.²⁹ İbn Kuteybe'nin (ö. 276/889) *Uyûnu'l-ahbâr*'i olmak üzere pek çok eserde bu kitaptan yapılan nakiller mevcuttur.³⁰ Arap edebiyatında nasihatü'l-mülûk, İran edebiyatında ise siyasetnâme türünün ortaya çıkmasına sebep olan "*Hudâyname*" ile Şâhnâme türünün doğmasını sağlayan "*gâhnâme*" de ayinnâmenin bir bölümüdür.³¹

2.4. Risâletu Tenser

Sâsânî ailesinin kurucusu ve aynı zamanda ilim ve edebiyata meyli ile meşhur Erdeşîr Bâbekân'ın züht ve bilgeliğiyle meşhur kardeşi Şehzade Tenser'in Taberistan Hükümdarı Cüsnef Şah'ın (Güşnef Şah) mektubuna verdiği Pehlevicede cevaptan oluşan ve *Name-i Tenser* adıyla da meşhur olan³² eser, İbnu'l-Mukaffa' tarafından Arapçaya tercüme edilmiştir.³³

Tenser'in Taberistan hükümdarına siyasi ve ahlâkî meselelere dair yazdığı bu mektup³⁴ nefisle mücadele, sabır, zorluklara karşı cesaretle karşı gelme, yokluk afetlerine karşı dayanma ve ruhun selameti için nefsin helakini tercih etme gibi tavsiyeleri içermekte olup söz konusu prensipler, Tevrat'ta geçen sözlerle desteklenmiştir.³⁵

Kitabın muhtemel yazılış tarihi 226--241 arası olup Arapçaya tercüme edilmesi ise Halife Mansûr dönemine denk gelmektedir.³⁶ Eserin aslı kaybolmakla birlikte Abbas İkbâl'in tahkik ettiği ve Ahmed Muhammed Nadi'nin Arapçaya tercüme ettiği *Târîh-i Taberistân* kitabının ilk bölümü bu konuyla alakalıdır.³⁷

2.5. Kitâbu't-Tâc Fî Sîreti Enûşirvân

Sâsânîlerin en meşhur hükümdarı Enûşirvân'ın hayat hikâyesiyle hükümdarlara nasihatleri ve uymaları gereken kural ve kaideleri içeren eserin, bizzat Enûşirvân tarafından kaleme alındığı da iddia edilmiştir. İbn Miskeveyh'in *Tecarib'ül-Ümem*'i ile İbn Kuteybe'nin mezkûr eserinde bu risâleden yapılan alıntılara rastlanmaktadır.³⁸ Kaynaklarda İbnu'l-Mukaffa' tarafından Arapçaya çevrilen ve Enûşirvân'la ilgili olduğu adından anlaşılan *Kârnâme-i Enûşirvân* isimli başka bir

²³ Bknz Kuyanay, *İbnu'l-Mukaffa' Eserleri ve Arap Edebiyatındaki Yeri*, s.98-101.

²⁴ Farsça *ayîn* ve *nâme* kelimelerinden oluşmuştur. Ayîn kelimesi Farsçada örf, adet, kanun, merasim, usul ve kural anlamına gelir, nâme ise mektup anlamındadır. (Orhan Bilgin, "Ayinnâme", *DİA*, İstanbul 1991, c. 4, s. 253.)

²⁵ *Resim yapmak* veya *plan çizmek* anlamındadır. (Bilgin, "Ayinnâme", *DİA*, c. 4, s. 253.)

²⁶ Hamza, *İbnu'l-Mukaffa'*, s. 168.

²⁷ Brockelmann, *Târîhu'l-edebi'l-'Arabî*, c. 3, s. 97; Dayf, *Târîhu'l-edebi'l-'Arabî*, c. 3, s. 467.

²⁸ Dayf, *Târîhu'l-edebi'l-'Arabî*, c. 3, s. 467, c. 3, s. 511; Merdem Bek, *İbnu'l-Mukaffa'*, s. 44; Hamza, *İbnu'l-Mukaffa'*, s. 173.

²⁹ Bilgin, "Ayinnâme", *DİA*, c. 4, s. 253.

³⁰ Ebû Muhammed Abdullah b. Müslim b. Kuteybe ed-Dineverî, *'Uyûnu'l-ahbâr*, el-Kütübü'l-İslâmî, Beyrut 2008, s.25, 102, 174, 179, 206, 233; Dayf, *Târîhu'l-edebi'l-'Arabî*, c. 4, s. 614, c. 3, s. 511.

³¹ Bilgin, "Ayinnâme", *DİA*, c. 4, s. 253. Hamza, *İbnu'l-Mukaffa'*, s. 167. Ayrıca detaylı bilgi için bknz Kuyanay, *İbnu'l-Mukaffa' Eserleri ve Arap Edebiyatındaki Yeri*, s.101-103.

³² Durmuş, "*İbnu'l-Mukaffa'*" *DİA*, c. 21. s. 130-134.

³³ Dayf, *Târîhu'l-edebi'l-'Arabî*, c. 3, s. 511.

³⁴ Dayf, *Târîhu'l-edebi'l-'Arabî*, c. 3, s. 511.

³⁵ İbn İsfendiyâr, *Târîh-i Taberistân*, s. 32.

³⁶ Abdurrahman b. Ebî Bekir es-Süyûtî, *Târîhu'l-Hulefâ*, 1952 Mısır, Matba'atu's-Sa'ade, s. 335; Şevkî Dayf, *Târîhu'l-edebi'l-'Arabî*, c. 3, s. 111.

³⁷ İbn İsfendiyâr, *Târîh-i Taberistân*, s. 27; Ayrıca detaylı bilgi için bknz Kuyanay, *İbnu'l-Mukaffa' Eserleri ve Arap Edebiyatındaki Yeri*, s.103-107.

³⁸ İbn Kuteybe, "*Uyûnu'l-ahbâr*", s. 29, 34, 49, 77, 97, 134, 151, 174.

eserden bahsedilmektedir³⁹ ki bu eser, *Kitâbu't-Tâc fî Sîreti Enûşîrvân* ile aynı eser olma ihtimalini barındırır konuyla ilgili kaynaklarda yeterli bilgi bulunmamaktadır. Ebân b. Abdilhamîd'in nazmettiği eserin⁴⁰ aslı kayıp olan bu eserin günümüze ulaşması, İbn Kuteybe'nin meşhur eserindeki alıntılar sayesinde olmuştur.⁴¹

2.6 Kitâbu's-Segîserân

Aslı ve İbnu'l-Mukaffa'ın yaptığı tercümesi günümüze ulaşmayan bu eser Türklerle İranlılar arasındaki savaşlardan, Siyâvuş, Rüstem-i Zâl, İsfendiyar ve Kuştâb gibi eski İran destan ve menkıbelerinden bahsetmektedir.⁴² *Kitab-ı Niskîn*, *Kitâb-ı Seksîkîn* veya *Serân-ı Segistân (Sicistan reisleri)* şeklinde isimlendirmeler de kaynaklarda mevcuttur.⁴³

Yukarıdaki konulara ilaveten, Farsların Türklerle yaptığı savaşlar, Rüstem b. Destan'ın kim tarafından öldürüldüğü gibi konular da eserde mevcuttur. Ayrıca eser, İran tarihinde hak, kudret ve lütuf sembolü olarak yer alan efsanevî kahraman İsfendiyar⁴⁴ ile Rüstem-i Zâl namıyla meşhur İran millî destanının en güçlü kahramanı Rüstem b. Destan⁴⁵ ve Behmen b. İsfendiyar hakkında geniş bilgi vermektedir.⁴⁶ Eser Farsların geçmişiyle ilgili ilginç bilgilerle birlikte Fars hükümdarlarından bahsetmesinden ötürü Farslar tarafından büyük ilgi ve saygı görmüştür.⁴⁷

2.7. Kitâbu'l-Peykâr

Aslı ve İbnu'l-Mukaffa' çevirisi bugüne kadar ele geçmeyen bu eserin konusunu İsfendiyâr ile İranlıların Turanlılarla yaptıkları savaşlar oluşturmaktadır.⁴⁸ İsfendiyâr'ın savaşlarından ve Keyânîlerin⁴⁹ tarihinden bahsetmektedir. İsfendiyâr'ın doğuda birçok halkla savaştığı, Türklerin ülkelerinin uzak noktalarına kadar ilerlediği, zabtı mümkün olmayan ve büyük bir alanı kaplayan ve bakırdan inşa edilen Sufr kalesini tahrip ettiği bilgisine ve Farsların bu konuyla ilgili atasözlerinin varlığı bu eserde zikredilmiştir.⁵⁰ Kitabın diğer isimleri olan *Kitab-ı Bânkeş* veya *Kitab-ı Niskîn* ile ilgili de kaynaklarda çok fazla bilgi geçmemektedir.⁵¹

2.8. Kitâb-ı Mazdek

Sâsânîler döneminde Zerdüş'tün dinini terk eden başrahip Mazdek'in hayatını ve Enûşîrvân'ın babası Kral I. Kubad ile olan münasebetini konu alan bu eser zannedildiği gibi Mazdeizmle ilgili bir eser olmayıp daha çok edebî bir kitaptır. Farsların meşhur dinî lideri Mazdek'in hayat hikâyesini ihtiva etmektedir.⁵² Nüzamülmülk'ün *Siyasetnâme'si* başta olmak üzere pek çok eser bu kitabın edebî üslûbuyla yazılmıştır.⁵³

Fars asıllı Abbâsî şairi Ebân b. Abdilhamîd tarafından nazım haline getirilen bu eserin de

³⁹ Tahsin Yazıcı, "Destan", *DİA*, c. 9. s. 205-208.

⁴⁰ İbnu'n-Nedîm, *el-Fihrist*, s. 424; Ziriklî, *A'lâm*, c. 1, s. 27;

⁴¹ İbn Kuteybe, "Uyûnu'l-ahbâr", s. 17, 25, 29, 34, 42, 49, 53, 77, 85, 97, 102, 134, 151, 174, 179, 206, 233, 254, 269 vd. ; Dayf, *Târîhu'l-edebî'l-'Arabî*, c. 4, s. 614.

⁴² Ebu'l-Hasen Ali b. el-Hüseyn b. Ali el-Mes'ûdî el-Hüzeli, *Murûcu'z-zehab ve me'âdinü'l-cevher*, el-Mektebetü'l-'Asriyye, Beyrut 2005, c. 1, 173.

⁴³ Hamza, *İbnu'l-Mukaffa'*, s. 136.

⁴⁴ Rüstem-i Zâl ile mücadeleleriyle meşhur, Zerdüştiliği yamak için savaşan efsanevi İran kahramanı olup Firdevsî'nin *Şâhnâmesinde* başta olmak üzere Türk ve İran edebiyatında hakkında bilgi verilen tarihi şahsiyettir. (Nurettin Albayrak, İsfendiyâr, *DİA*, İstanbul 2000, c. 22, s. 521-522.).

⁴⁵ Hakkında en çok Firdevsî'nin *Şâhnâmesinde* bilgi verilen, Pehlevî edebiyatında iri yapılı, güçlü anlamına gelen Rüstem, İran'ın milli kahramanlarından. Hayatının tamamı başarılarla doludur. İran hükümdarları sıkıntıya düştükleri anda onların yardımcılarına koşmuş ve İran halkını büyük tehlikelerden kurtarmıştır. Hint-İran tanrılarında İndira ve Grek mitolojisinden Herakles ile Prometheus'a benzetilen, daima iyinin yanında olan ve sürekli galip gelen Rüstem, İslâm sonrası İran kültüründe de efsanevi kahraman olarak yerini almış ve edebiyatta özgün bir konum kazanmıştır. Tasavvufta da nefis-i emmâresini yenilgiye uğratan bir yorumlama ile tasavvuf edebiyatına da girmiştir. Bu yoruma giden ilk şair ise Senâî'dir. Meşrutiyet döneminin edebiyatçılarından Melikü's-şuarâ Bahar, Rüstemnâme adıyla kısmen mizahi, kısmen hayali konulardan oluşan bir kaside kaleme almış, ölümsüzlüğü ile ve insanüstü özelliklerinden esinlenerek onu 20. yüzyılda yeniden canlandırıp toplumda gördüğü birçok çarpıklık ve alışkanlıkla alay etmiştir. (Nimet Yıldırım, Rüstem-i Zâl, *DİA*, İstanbul 2002, c. 35, s. 294-295)

⁴⁶ Mes'ûdî, *Murûcu'z-zehab*, s. 172-173; Hamza, *İbnu'l-Mukaffa'*, s. 136; Yazıcı, "Destan", *DİA*, c. 9. s. 205-208.

⁴⁷ Mes'ûdî, *Murûcu'z-zehab*, s. 172-173; Hamza, *İbnu'l-Mukaffa'*, s. 136.

⁴⁸ Yazıcı, "Destan", *DİA*, c. 9. s. 205-208.

⁴⁹ Milâttan önce 900-775 yılları arasında İran'da hüküm süren bir hanedan ismidir. (Rıza Kurtuluş, Keyânîler, İstanbul 2002, c. 25, s. 346.)

⁵⁰ el-Mes'ûdî, *Murûcu'z-zehab*, s. 149.

⁵¹ el-Mes'ûdî, *Murûcu'z-zehab*, s. 149.

⁵² Emîn, *Duha'l-İslâm*, s. 172.

⁵³ Durmuş, "İbnu'l-Mukaffa'" *DİA*, c. 21. s. 130-134.

aslı ve İbnu'l-Mukaffa' tarafından yapılan tercümesi günümüze ulaşmamıştır.⁵⁴

2.9. Ahd-ı Erdeşîr

İbnu'l-Mukaffa'ın tercüme etmediği ancak ona ait olma ihtimali olan risâlelerden biridir. İbnu'l-Mukaffa'ın Sâsânî tarihi konusunda bilgi sahibi olması ve bu risâlenin *Risâletu Tenser* ile uygunluk arz etmesi, Abbasî dönemi yazım sanatının özelliklerinden olan besmeleyle başlanması, mektupta gönderenin ve gönderilenlerin isimlerinin zikredilmesi eserin İbnu'l-Mukaffa' tarafından yapılan tercümesi olduğu ihtimalini güçlendirmektedir.⁵⁵ Sâsânî Devleti'nin kurucusu ve destan kahramanı hükümdarı Erdeşîr Bâbekân'a⁵⁶ (226-240) ait olan *Ahd-ı Erdeşîr* olarak bilinen bu eser Sâsânî devlet kurucusu sayılan hükümdara ait risâledir. Erdeşîr Vasiyetnâmesi olarak da bilinir.

Ahd-ı Erdeşîr, kalitesi hakkında *Kelîle ve Dimne*, 'Umâre b. Hamza'nın *Risâlesi*, İbnu'l-Mukaffa'ın *Yetîme*'si, Ahmed b. Yusuf'un *Risâletu'l-Hasan*'ı ile birlikte icma edilen 5 eserden biri olarak kabul edilmiştir.⁵⁷

2.10. Kitâbu'l-Mantık

Aristo'nun mantığına dair *Categorias (Kategoriler/Kitab'ül-Makulat)*, *Peri Hermenaias (Önerme Kitabı/Kütüb'ül Kıyas)* ve *Analytica (Analitik/Kitab'ül Kıyas)* isimli üç kitabıyla Porphyrios'un mantıkla ilgili *Eisagoge (İsagoji)* adlı kitaplarının Pehlevice tercümesinden telhis ve şerhlerle ilave edilmiş eserleridir.⁵⁸ İbnu'l-Mukaffa'ın yaptığı tercüme bu üç kitabın özeti olup, harfiyen bir tercüme değildir.⁵⁹ Bu eserlerden Porphyrios'un "*mantık ilmine giriş*" olarak adlandırılan ancak *Eisagoge (İsagoji)* olarak bilinen eseri anlaşılması kolay lafızlardan oluşan bir tercümedir.⁶⁰

Bu eserlerin tümü de kayıptır.⁶¹ İbnu'l-Mukaffa'ın yaptığı bu tercüme bu tercüme tümü Farsçadan Arapçaya'dır. Yunancadan Arapçaya değildir.⁶²

İbnu'l-Mukaffa'ın bu tercümesi Mantık ilminin sonraki yüzyılda Mutezile kelamcıları arasında kullanılmasına sebep olmuştur. Ayrıca XII. yüzyılda Gazzâlî ile beraber İslâm ilim ve kültür dünyasında genel kabul görmesinden sonra gramer kuralları daha sistematik biçimde düzenlenebilmiştir. O dönemden sonra kelâmî tartışmaların kalitesini yükseltmiş, kavram ve ıstılahlar daha güzel bir biçimde yerli yerince kullanılmıştır. Ayrıca mantığın gelişmesi İslâm düşüncesinin gelişimine de olumlu katkıda bulunmuştur. Mantık öğrenmekle İslâm toplumu, ta'lil yönteminden farklı olarak bir de mantıki kıyasla tanışmış böylece Meşşâîlik Müslüman kültür havzasına felsefeden önce mantık kanalıyla girmiştir.⁶³

10. yüzyılın başlarına kadar İslâm dünyasında Mantık ilminin İbnu'l-Mukaffa'ın tercüme ettiği bu dört çevirisinden ibarettir.⁶⁴ İbnu'l-Mukaffa'ın tercümelerinin kayıp olmasına rağmen Haydarâbâd Âsafiye Kütüphanesinde bazı yazmalarda ismi geçen bu eserin, İbn Bihriz'in *Hudûdü'l-Mantık* adlı eseriyle birlikte Tahran'da neşredildiği rivayet edilmiştir.⁶⁵

⁵⁴ Ziriklî, *A'lâm*, c. 1, s. 27; C. Brockelmann "Kelîle ve Dimne", DMI, c. 27, s. 8626-2830; Hamza, *İbnu'l-Mukaffa'*, s. 148; Merdem Bek, *İbnu'l-Mukaffa'* s. 44.

⁵⁵ Meha Ahmed Muhammed Salih, *Resâili Abdullah İbni'l-Mukaffa'*, Basılmamış Yüksek Lisans Tezi, Ürdün Üniversitesi, Yüksek Araştırmalar Fakültesi, Amman 1995, s. 127.

⁵⁶ Kelimenin aslının Farsça "arde şehri" olduğuna bakılırsa kelimenin kimi kaynaklarda Ardeşîr olarak telaffuzuna rağmen Erdeşîr şeklinde telaffuzu daha uygun olacaktır. (Tahsin Yazıcı, Erdeşîr, *DİA*, İstanbul 1995, c. 11, s. 284-85.)

⁵⁷ İbnu'n-Nedîm, *el-Fihrist*, s. 183; Dayf, *Târîhu'l-edebi'l-'Arabî*, c. 3, s. 469. İbnu'l-Mukaffa', *el-Edebu'l-kebîr ve'l-Edebu's-sağîr*, tsz.

⁵⁸ Ebû Hayyân el-Endelûsî, *el-Bâhrü'l-Muhît*, Dâru'l-Kutubi'l-İlmiyye, Beyrut 2001, c.5, s. 49; Ebû Muhammed Alî b. Ahmed b. Saîd b. Hazm, *et-Takrîb li-haddî'l-mantık ve'l-medhal ileyhi bi'l-elfâzi'l-âmmiyye ve'l-emsileti'l-fıkhiyye*, thk. İhsân Abbâs, Dâru mektebeti'l-hayât, Beyrut 1900, s. 207. Emîn, *Duha'l-İslâm*, s. 248; Merdem Bek, *İbnu'l-Mukaffa'*, s. 61; Ziriklî, *A'lâm*, c. 4, s. 140; Dayf, *Târîhu'l-edebi'l-'Arabî*, c. 3, s. 511.

⁵⁹ Endelûsî, *Tabâkatu'l-umem*, s. 49; Emîn, *Duha'l-İslâm*, s. 248; Merdem Bek, *İbnu'l-Mukaffa'*, s. 44;

⁶⁰ Merdem Bek, *İbnu'l-Mukaffa'*, s. 44.

⁶¹ Dayf, *Târîhu'l-edebi'l-'Arabî*, s. 511; Merdem Bek, *İbnu'l-Mukaffa'*, s. 44; Hamza, *İbnu'l-Mukaffa'*, s. 151.

⁶² Merdem Bek, *İbnu'l-Mukaffa'*, s. 44.

⁶³ Kuzudişli, İbnu'l-Mukaffa ve İslâmî İlimlerin Oluşumundaki Rolü, s. 51-61.

⁶⁴ Kuzudişli, İbnu'l-Mukaffa ve İslâmî İlimlerin Oluşumundaki Rolü, s. 51.

⁶⁵ Durmuş, "İbnu'l-Mukaffa'" *DİA*, c. 21. s. 130-134.

3. TELİF ESERLERİ

İbnu'l-Mukaffa'nın fikir dünyasını da yansıtan kendisinin yazmış olduğu telif eserleri, küçük hacimli, sade ve öz olup genellikle hikmet ihtiva etmektedir. En meşhurları el-Edeb'ül-Kebir ve *el-Edeb'üs-Sağir* ile *Risalet'üs Sahabe'dir*.

3.1. el-Edebu'l-Kebîr

"*el-Hikmetü'l-medeniyye*", "*es-Siyâsetü'l-medeniyye*", "*Kitâbu'l-Âdâb*", "*Risâle fi'l-ahlâk*", "*Risâle fi mekârimi'l-ahlâk ve's-siyâseti'l-medeniyye*"⁶⁶ isimleriyle de anılan eser İbnu'l-Mukaffa'nın en meşhur eseridir.⁶⁷ Ancak *Durretu'l-yetîme fi tâ'ati'l-mülûk* veya *ed-Durretu'l-yetîme* olarak isimlendirilmesi galatimeşhurlardandır. Çünkü Bâkîllânî *İcazu'l-Kur'ân* isimli eserinde İbnu'l-Mukaffa'ya ait dinlerle ilgili olan *Durretu'l-yetîme* isimli bir eserde Kur'ân'a mu'araza yapıldığını iddia etmiştir ki⁶⁸ İbnu'l-Mukaffa'nın zikri geçen eseri kayıp olduğu gibi *el-Edebu'l-Kebîr*'de ise böyle bir konu bulunmamakta ve söz konusu eser de dinlerle ilgisi bulunmamaktadır. Bu durumda *el-Edebu'l-kebîr*'in, *ed-Durretu'l-yetîme*'den farklı bir eser olduğu tartışmasızdır.

Yine Kâtip Çelebi *Keşfü'z-zunûn*'da İbnu'l-Mukaffa'ya ait *ed-Durretu'l-yetîme* ve *l-Cevheretü's-Semîne* adlı bir eserden bahsetmekte ve onda bulunan sanatın bir örneğinin daha yazılmadığını ifade ederek bazı sufilerin onu özetleyip *'İzetü'l-bab ve zahîretü'l-kitâb* adını vererek onu tekrar yazdıklarını ifade etmektedir. Ona göre 12 fasıldan oluşan eser hakikatleri, manaları ve sâdât-ı sâlihînin haberlerini ihtiva eder ve *el-Yetîme* diye bir de özeti de vardır.⁶⁹ Ancak ne *el-Edebu'l-kebîr*'de ne de İbnu'l-Mukaffa'nın diğer eserlerinde tasavvuf haberleri ile ilgili bir bölüm olmadığı gibi 12 fasıldan oluşan eseri de yoktur. Ancak bu isim, Süleymaniye Kütüphanesinde yazma eser olarak bulunan *el-Edebu'l-kebîr* için kullanılmıştır.⁷⁰

el-Fihrist'te de İbnu'l-Mukaffa'ya isnat edilen iki kitap kitaptan birincisi *el-Edebu'l-kebîr*, ikincisi ise *el-Yetîme fi'r-risâle'dir*. Ancak her ikisi de birbirinden farklıdır. Çünkü İbn Kuteybe (ö. 276/889) de *البيئمة* veya *الادب الكبير* diyerek iki farklı esere işaret etmektedir. Dolayısıyla ilk eserinde zikrettiği şey, ikinci eserinde bulunmamaktadır.

el-Edebu'l-kebîr ile İbn Tayfûr'un bahsettiği *el-Yetîme*'de zikredilenler karşılaştırılınca da anlamca birbirine uymadıkları görülecektir. İbn Tayfûr'un bahsettiği *el-Yetîme*'de İbnu'l-Mukaffa'nın yaptığı felsefeden örnekler mevcuttur. Orada yöneticisinin salih ve fasid oluşuna veya yönetilenlerle yöneticilerin salih ve fasid oluşlarına bağlı olarak zamanı kısımlara ayırır. Bunlar da *el-Edebu'l-kebîr*'de bulunmaz. Dolayısıyla *el-Yetîme*'nin *Edebu'l-Kebîr*'den bir parça olduğunu söylemek mümkün değildir. Fikir ve mana yönüyle *el-Yetîme*'nin *el-Edebu'l-kebîr*'i tamamladığını iddia etmek de mümkün değildir.

Görüldüğü gibi *el-Edebu'l-kebîr* ile *ed-Durretu'l-yetîme* birbirinden farklı eserdir. Muhammed Kürd Ali "*Resâilu'l-bulegâ*"nın 55-92. sayfalarında *Edebu'l-Kebîr*'i *ed-Durretu'l-yetîme* olarak isimlendirerek, Naib Hasan el-Mersafî de 1913 Kahire baskısında *Edebu'l-Kebîr* ismini kullanarak bu eserin *el-Edebu'l-kebîr* ve *ed-Durretu'l-yetîme* olmak üzere iki ismi olduğunu ifade ederek⁷¹ bu karışıklığa dâhil olmuşlardır. Şekîb Arslan'ın gerek 1917'de tekrar Kahire'de basımı yapılan ve gerekse daha önceki nüshalarda tahkik ettiği esere verdiği isim ise yine *ed-Durretu'l-yetîme*'dir. Ancak bu çalışmada da esas alınan *Âsâru İbni'l-Mukaffa'* kitabının içerisindeki *el-Edebu'l-kebîr*'in metnidir.⁷²

⁶⁶ Kütler, "İbnu'l-Mukaffa", *DİA*, c. 21. s. 130-134.

⁶⁷ Bknz Kuyanay, *İbnu'l-Mukaffa' Eserleri ve Arap Edebiyatındaki Yeri*, s.122-136.

⁶⁸ Ebû Bekr Muhammed b. Tayyib b. Muhammed el-Basrî el-Bâkîllânî, *İcâzü'l-Kur'ân*, Dâru'l-Me'arif, Kahire, tarihsiz, s. 32.

⁶⁹ Kâtip Çelebi, *Keşfü'z-zunûn esâmi'l-kütübi ve'l-fünûn*, c. 1, s. 745.

⁷⁰ Abdullah İbnu'l-Mukaffa', *ed-Durretu'l-Yetîme ve'l-Cevheretü's-Semîne*, Reisu'l-küttâb, 323099, Süleymaniye Kütüphanesi.

⁷¹ İbnu'l-Mukaffa', *Edebu'l-Kebîr*, thk. Naib Hasan el-Mersafî, Kahire 1913, s. 4.

⁷² İbnu'l-Mukaffa', *ed-Durretu'l-yetîme*, Kahire 1917.

Diğer taraftan *el-Edebu'l-kebir*'i Ebû Temmâm, İbn Tayfûr, İbn Kuteybe, İbn Hacer, *el-Yetîme* diye isimlendirirken, İbnu'n-Nedîm *el-Yetîme fi'r-Resâil*, İbnü'l-Kıfî (ö. 646/1248) ve İbn Ebû Usaybia (ö. 668/1269) *el-Yetîme fi't-taâti's-sultân*,⁷³ şeklinde isimlendirmişlerdir. Safedî, İbnu'l-Mukaffa'ın eserlerinden bahsederken hem *ed-Durretu'l-yetîme* hem de *Edebu'l-Kebîr*'i zikretmektedir.⁷⁴ Hicri 1330'da Kahire'de Ahmed Zeki Paşa ise eseri ilk olarak *el-Edebu'l-kebir* olarak neşretmiştir.⁷⁵

Muhammed Kürd Ali, ilginç bir şekilde *ed-Durretu'l-yetîme* başlığı ile *el-Edebu'l-kebir*'i *el-Yetîmetu's-saniye* adıyla da İbn Tayfûr'un eserinde bahsettiği eseri takdim etmiştir.⁷⁶

Hannâ el-Fâhûrî, İbnu'l-Mukaffa'ın eserlerini tasnif ederken *ed-Durretu'l-yetîme* veya *el-Edebu'l-kebir* şeklinde zikreder ki bu da onun her iki eserin aynı eser olduğu yani kastedilenin *el-Edebu'l-kebir* olduğu anlamına gelmektedir.⁷⁷

Yukarıdaki isimlendirmelerde *el-Edebu'l-kebir*'in farklı isimlerle zikredilmesi isimlerinden birinin *ed-Durretu'l-yetîme* olabileceği ihtimalini barındırır da bu, birkaç sebepten ötürü mümkün görünmemektedir.

Bu durumda *ed-Durretu'l-yetîme*, *el-Edebu'l-kebir* haricinde bir kitaptır. Çünkü Kâtip Çelebi'nin *Keşfü'z-zunûn*'da, Se'alibi'nin *Simâru'l-kulûb*'da, İbn Kuteybe'nin *Uyûnu'l-ahbâr*'da, Zebîdî'nin *Tâcu'l-'arus*'ta *ed-Durretu'l-yetîme*'den naklettikleri metinler *el-Edebu'l-kebir*'de mevcut değildir. *el-Yetîme* konusu din olan ve İbnu'n-Nedîm, Bâkılânî ve Kâtip Çelebi'nin bahsettiği risâle olsa gerektir. Bu durumda *ed-Durretu'l-yetîme*'nin İbnu'l-Mukaffa'ın kayıp bir eseri olduğunu söylemek mümkündür. İbn Tayfûr'un *Kitâbu'l-Mensûr ve'l-manzûm*'da bahsettiği ve içinde zamanın yöneticilere göre taksim edildiği konuyu barındıran eser ise *el-Yetîmetu's-sâniye* isimli İbnu'l-Mukaffa'ın başka bir eseridir ki bu eser hakkında zaten ayrı bir başlık altında hakkında bilgi verilecektir.

el-Edebu'l-kebir bir mukaddime ile iki bölümden oluşmaktadır. Daha öncekilerin ilim ve eserlerinden faydalanmanın ve onlara uymanın önemi mukaddimenin içerdiği konulardır.⁷⁸ Hükümdar, vezir ve valilerin idarî ve siyasî davranışları birinci bölümün konularıdır. Sultanın halkla ilişkisinin ve halkın onunla ilişkisinin irdelendiği bu bölümün ilk kısmı sultanın şahsi hayatı ve onun hakkı olan insanî ilişkisidir. İkinci kısmı ise sultanın halkla olan ilişkilerdir. Burada sultanın halkı gözetmesini, ceza ve mükâfatta acele etmemesi gerektiği ile ilgili tavsiyelerde bulunmaktadır. Halka olan nasihati ise halkın Sultan'a olan tasarrufunda dalkavukluktan uzak olmak, kibar olmak ve din, akıl, ırz ve yiğitliğe muhalif olmadığı sürece ona itaat etmek, şeklindedir. İkinci bölümün konuları ise insanlar arası ilişkiler, görgü kuralları ve gerçek dostun vasıflarıdır. Eser, bünyesinde barındırdığı ahlâk ve güzel davranış konusundaki hikmetli sözler ve tavsiyelerle genel olarak kişisel gelişim kitaplarını andırmaktadır. Bu eserde tercüme ettiği eserlerin izleri görülmele birlikte dinî iktibaslar yok denecek kadar azdır. Hatta eserin Sâsânî siyasî ve ahlakî edebiyatından alındığı iddia edilmiştir.⁷⁹ Ayrıca eserde güzel ve mükemmel bir edebiyat olduğu da söylenmiştir.⁸⁰

Eser üslûp ve muhteva yönüyle müellifin diğer eseri *el-Edebu's-Sagîr*'le benzerlikler taşımaktadır. Bu benzerlik ve heriki eserde de *edeb* lafzının isim olarak verilmesi bu iki esere "*el-*

⁷³ Ebu'l-Abbâs Muvaffakuddîn Ahmed b. el-Kâsım b. Halife b. Yûnus es-Sa'dî İbn Ebû Usaybia, *'Uyûnu'l-enbâ' fi tabakâti'l-etubbâ*, Daru'l-mektebi'l-hayât, Beyrut ty, s. 413-414.

⁷⁴ Safedî, *el-Vâfi bi'l-vefeyât*, c. 6, s. 13.

⁷⁵ İbnu'l-Mukaffa' *el-Edebu's-sagîr*, thk. A. Zeki Paşa, yy., İskenderiye, 1911, s. 5.

⁷⁶ Kürd Ali, *Resâilü'l-bulegâ'* Mısır 1913, Dâru'l - Kütübü'l-'Arabîyyeti'l-Kübrâ, s. 115-118.

⁷⁷ Hannâ el-Fâhûrî, *el-Câmi' fi Târîhi'l-Edebi'l-'Arabî*, s. ?

⁷⁸ İbnu'l-Mukaffa', *Âsâru İbni'l-Mukaffa'*, Dâru'l-İlmiyye, s. 245-280.

⁷⁹ Dayf, *Târîhu'l-edebi'l-'Arabî*, c. 3, s. 513-514.

⁸⁰ İbnu'l-Cevzî, *el-Muntazam fi Târîhi'l-mulûk ve'l-ümem*, c. 7, s. 52.

Edebân” denmesine sebep olmuştur.⁸¹ Ancak eserlerin büyük-küçük anlamını ihiva eden isimlerle anılması hacimlerle alakalı olmayıp ihtiva ettiği konularla alakalıdır. Söz gelimi *el-Edebu’s-sağîr* daha çok reyanın yöneticilere göre konumunu işlediği için bu adla anılmıştır. Aynı şekilde *el-Edebu’l-kebîr* de muhtevasının sultan ve onun avenelerine yönelik olarak yazılmasından kaynaklanmaktadır.

Emir Şekîb Arslan (Kahire 1311/1893) Zeki Paşa (İskenderiye 1330; Kahire 1914), Muhammed Naib Hasan el-Mersafî (Kahire’de 1913) ve Ahmed Rıfat el-Bedrâvî (Beyrut 1974) tarafından basılmıştır. Muhammed Kürd Ali’nin “*Resâilu’l-bulegâ*” isimli eserinde de yer almaktadır. G. Van Vloten (1866 - 1903) tarafından 1902’de Hollandacaya, 1917 yılında E.Kuhnel tarafından Almancaya, 1902’de C. F. Detsree tarafında da Fransızcaya çevirilmiştir. Türkiye’de Vecdi Akyüz tarafından tercüme edilip 2004’te yayımlanmıştır.⁸² Ayrıca Süleymaniye Kütüphanesinde *Risâle fi Mekârimi’l-Ahlâk ve Siyâseti’l-medeniyye*,⁸³ *Risâletü’l-ahlâk fi’s-siyâse*,⁸⁴ *ed-Durretu’l-yetîme ve’l-Cevheretu’s-Semîne*⁸⁵ ve *el-Edebu’l-kebîr*⁸⁶ isimleriyle yazma nüshaları bulunmaktadır. Bu nüshalar kendi aralarında herhangi bir farklılık barındırmadığı gibi; diğer matbu nüshalardan da içerik açısından farklı değildirler.

3.2. el-Edebu’s-Sağîr

Edeb isimli eserlerin ikincisi olan bu eser bir mukaddime ve bir bölümden oluşmaktadır. Mukaddimede aklın edebe ihtiyacı, aklın gelişiminde edebın tesiri, akıllı insanın nefis terbiyesi zarureti, nefis muhasebesiyle kişinin kendini kötülüklerden arındırmasının önemi, din-akıl ilişkisi ve Allah’ın varlığının delillerinden bahsedilmektedir. Aklın edepten istifade edebilmesi için sevgi, kararlılık, iyi bir tercih gibi temel ilkeler de mukaddime bölümündedir.⁸⁷ Kitabın genelinde dinî, siyasî, içtimaî ve iktisadî konular başta Fars, daha sonra İslâm, Yunan ve Hint kültürünün etkisiyle izah edilmeye çalışılmıştır. İyilere tabi olma, Allah’a şükür ve itaat, ölümü hatırlama, doğrunun ve yanlışın özü, ümit-korku arasındaki denge, azim, nefis muhasebesi, kötülüklerden arınma, akıllılarla aşına olma, tutkuya düşman olma gibi konulara da değinilmiştir.⁸⁸

Eserde akla dayanan çıkarımlar ön plandayken dinî motiflere de yer verilmiştir. Her tavsiyesinden sonra “çünkü” ile başlayan cümleler söylenen şeyin sebep ve illetiyle izah edilmiştir. Risâle bu yönüyle kişisel gelişim kitaplarını andırmaktadır.

el-Edebu’s-sağîr pek çok edip, şair ve filozofa ilham kaynağı olmuştur. İslâm filozofu el-Âmirî, İbn Abdırabbih, İhvân-ı Safâ’ topluluğu bunlardan birkaç tanesidir.

“*Resâilu’l-bulegâ*”da 17-52. Sayfalarda, 1911’de Ahmed Zeki Paşa tarafından ve 1912’de Muhammed Madar tarafından da Kahire’de yayımlanmıştır. Bunlara Ahmed Ebû Halâka’nın 1960’ta, İn’am Fevvâl’in yine 1960’ta, Ömer Ebu’n-Nasr’ın ise 1966’da Beyrut’ta yaptığı neşirleri ilave etmek gerekir.⁸⁹ Osman Reşer ise 1915 yılında Stuttgart’ta kitabın Arapça metniyle birlikte Almanca tercümesini de yayımlamıştır. 2011’de Kahire’de Vâil b. Hâfız tarafından da tahkik edilmiştir. Ayrıca Paule Charles Dominique ve Müfid Kumeyha *el-Edebu’l-kebîr* ile *el-Edebu’s-sağîr* üzerinde çalışma yapmıştır. Güstav Richter ise sadece *el-Edebu’s-Sağîr* üzerinde çalışma yapıp Almancaya da çevirmiştir.⁹⁰ Vecdi Akyüz tarafından tercüme edilip 2004’te yayımlanmıştır.

⁸¹ Hamza, *İbnu’l-Mukaffa*, s. 155.

⁸² Akyüz, *İslâm Siyaset Üslûbu*.

⁸³ Abdullah İbnu’l-Mukaffa’ *Risâle fi Mekârimi’l-Ahlâk ve Siyâseti’l-medeniyye*, Şehid Ali Paşa, 332291, Süleymaniye Kütüphanesi.

⁸⁴ Abdullah İbnu’l-Mukaffa’ *Risâletü’l-ahlâk fi’s-siyâse*, Halet Efendi, 264402 Süleymaniye Kütüphanesi.

⁸⁵ Abdullah İbnu’l-Mukaffa’, *ed- Dürretü’l-Yetîme ve’l-Cevheretü’s-Semîne*, Reisu’l-küttâb, 323099, Süleymaniye Kütüphanesi.

⁸⁶ Abdullah İbnu’l-Mukaffa’, *el-Edebu’l-kebîr*, İyd Mehmed Efendi, 626020, Süleymaniye Kütüphanesi.

⁸⁷ İbnu’l-Mukaffa’, *el-Edebu’s-sağîr*, thk. Vâil b. Hafız, s. 23.

⁸⁸ Bknz Kuyanay, *İbnu’l-Mukaffa’ Eserleri ve Arap Edebiyatındaki Yeri*, s.118-122.

⁸⁹ Durmuş, “*İbnu’l-Mukaffa*” *DİA*, c. 21. s. 130-134.

⁹⁰ Vecdi Akyüz, *İslâm Siyaset Üslûbu*, Dergâh Yayınları, İstanbul 2004, s. 6.

Edebân ile ilgili değerlendirme

Edeb ismi taşıyan *Edebu'l-kebîr* ile *el-Edebu's-sağîr* sadece izim benzerliği değil; muhteva, üslûp ve kaynakları açısından da birbirine benzerlik göstermektedir. Genellikle sultanlara olan vasiyetleri ile meşhur olmuşlardır. Her iki kitapta da Fars, Yunan ve Hint kültürü açık bir şekilde görülür. Hint kültürü daha çok hikmetli sözlerde görülürken; Fars kültürü her ikisinde de açık bir şekilde görünmektedir. Hattat Ahmed Emin her iki eserdeki hikmetli sözlerin *Kelîle ve Dimne* ve Erdeşîr'den alındığını *قَالَتِ الْحَكَمَاءُ* ve *قَوْلُ الْحَكِيمِ* sözleriyle Fars hekimlerinin kastedildiğini vurgulamaktadır.⁹¹

Eserlerde Fars kültürü galiptir, ancak İslâm kültürünün de teması mevcuttur. Buna rağmen her iki eserde de Fars kültürünün cümleler arasına çok zekice serpiştirilmiştir. Bu etki saraya karşı yüceltici dil, saray erbabına karşı kullanılan yumuşak dil gibi örneklerde rahatlıkla görülebilir. Eserde Epikür'ün düşüncelerini çağrıştıran Yunan etkisi de çok yerde bulunur. Epikür'ün düşüncesi ise Aristo ile Eflatun'un düşüncelerinden meydana gelen ve akıllı olanların ruhî ve bedeni rahatlamayı tafsilatlı olarak anlattığı konudur.⁹² *Melâmihu Yunaniyye fi Edebi'l-'Arabiyye* isimli eserde olduğu gibi Özelde *el-Edebu'l-kebîr*'de genelde ise İbnu'l-Mukaffa'ın diğer eserlerindeki Eski Yunan etkisi kimi eserlere de konu olmuştur.⁹³ Hint etkisine ise bazı hikmetli sözlerde kendini göstermektedir. Özellikle eserde bulunan nefis terbiyesi ile ilgili bilgiler *Kelîle ve Dimne*'yi hatırlatmaktadır.

Her iki eserde de konuların az bir kısmı dinî öğretilere dayandırılmıştır. Söz gelimi İbnu'l-Mukaffa'a göre güzel ile çirkini birbirinden ayıran akıldır. Onları delillendirirken Kur'an ve hadislere bakma gereği duymamıştır. Yani onun bilgi kaynağı vahiy değil, akıldır. Yine de konuların işleyişinde kısmen de olsa ayet ve hadislerden iktibasta bulunulmuştur.

Her iki eserde de ahlâk ve düşünmeye vurgu üst seviyede olup güzel ahlâk ve edepten bahseden konular ihtiva etmesi; müellifin, tercüme ettiği eserlerinden izler taşıması ve yine her iki eserde de anlaşılması zor kapalı ifadelerin bulunması her iki eserin benzer yönlerini ortaya koymaktadır.

el-Edebu's-sağîr telif yönüyle birbirinden ayrı, kopuk cümlelerden oluşup düzensiz, tertipsiz bir şekilde konuyu ele alırken *el-Edebu'l-kebîr* ise kendi içerisinde konu bütünlüğü olan cümlelerden oluşması ise her iki eser arasındaki farklılıktır.

Her iki eser de Arap edebiyatında nesir türünün ilk örneklerinden sayılmıştır. her ikisinde de, seciden ve süslemeden uzak, şekilden ziyade anlamın öncelendiği bir üslûp vardır. Ayrıca yapmacık ifadelerden uzak, eş anlamlı kelimelerin kullanımının nadir olduğu görülmektedir.

İslâm filozofu Ebû'l-Hasen Muhammed b. Yûsuf el-Âmirî,⁹⁴ İhvân-ı Safâ' topluluğu⁹⁵ gibi filozof ve edebiyatçılarda da *el-Edebu'l-kebîr* ve *el-Edebu's-sağîr* etkisi rahatlıkla görülmektedir. *el-Edebu'l-kebîr* ve *el-Edebu's-sağîr*'in ortaya çıkışından sonra Arap edebiyatında, Fars kültüründen etkileşim zirve yapmıştır.⁹⁶

3.3 ed-Durretu'l-Yetîme

İbnu'l-Mukaffa'ın *Yetîme* isimli bir kitabı veya risâlesi kaynaklarda geçmesine rağmen tam ismi ve hangi kitap olduğu konusu net değildir. Bu eserlerin kimisinin günümüze ulaşmaması kimisinin isim karışıklığı bu durumun sebebidir. Dolayısıyla *ed-Durretu'l-yetîme el-Yetîme*, el-

⁹¹ Emîn, *Duha'l-İslâm*, s. 192193.

⁹² Fâhûrî, *Târîhu'l-edebi'l-'Arabî*, s. 358;

⁹³ Hüseyin, *Min hadîsi's-şî'r ve'n-nesr*, Hindavî, Kahire 2012; s. 30-31; Abbâs, *Melâmihu Yunaniyye fi'l-edebi'l-'Arabiyye*, (I. Baskı), Beyrut 1977., s. 125.

⁹⁴ Fâhûrî, *Târîhu'l-edebi'l-'Arabî*, s. 374.

⁹⁵ Fâhûrî, *Târîhu'l-edebi'l-'Arabî*, s. 375.

⁹⁶ Dayf, *Târîhu'l-edebi'l-'Arabî*, c. 3, s. 149.

Yetîmetü's-saniye, *Yetîmetü's-sultan* isimleri farklı şekillerde karşımıza çıkmaktadır. *el-Edebu'l-kebîr* isimli eserin tanıtımındaki bilgiler de göz önünde bulundurulduğunda *ed-Durretu'l-yetîme*'nin İbnu'l-Mukaffa'ya ait; hakkında takdir ifadeleri bulunan, dinlerle ilgili olup⁹⁷ 12 fasıldan oluşan,⁹⁸ soru ve cevaplardan oluşan, aynı zamanda soruların siyasetle ilgili olduğu anlaşılan ancak zamanla kaybolan bir eser olması muhtemeldir.⁹⁹ Kaybolma nedeni hakkında kaynaklarda bilgi bulunmayan bu eserin dinlerle ilgili olmama ihtimalini göz önünde bulubdurduğumuzda da ise İbnu'l-Mukaffa'ın bu konularla ilgili başka eserleri var mı? Sorusunu akıllara getirirse bile bunu teyit edecek bilgi ve kaynakların yok denecek az olması konuyu askıda bırakmaktadır.

İbnu'l-Mukaffa'ın belagati tekrar tanımlayarak ve bu ilim dalında ortaya koyduğu edebî sanatlarla Arap edebiyatında önemli bir yer işgal etmiş, belagâtiyle meşhur on kişiden biri olarak kabul görmüş olması bu eserinden ötürü olmalıdır.¹⁰⁰ Zira kaynaklarda İbnu'l-Mukaffa'ın belagati methedilirken genel de onun bu eserinden bahsedilmektedir. Söz gelimi Ahmed Ömer el- İskenderî kaynak belirtmeden *ed-Durretu'l-yetîme*'nin tercüme olduğunu, onda bulunan edebiyatın şu ana kadar İbnu'l-Mukaffa'dan başka kimsenin ifade etmediğini beyan etmiştir.¹⁰¹ Asmaî (ö.216/831), onun benzeri bir eser yazılmadığı ifade etmektedir.¹⁰² İbnu'n-Nedîm de kalitesi ile ilgili icma edilen beş kitaptan biri olarak zikretmektedir. Diğer kitaplar da; *Ahd-ı Erdeşîr*, *Kelîle ve Dimne*, *'Umâre b. Hamza*, *Ahmed b. Yusuf el-Kâtib'in Risâletü'l-Hasan* isimli eserlerdir.¹⁰³ Philip K. Hitti de benzer ifadeler kullanmaktadır.¹⁰⁴ Bâkîllânî' onda muâraza namına bir şey bulunmadığını ve eserin Hz. Ali'den izler taşıdığını ifade etmiştir.¹⁰⁵

3.4. Risâletü's-Sahâbe

“*Risâletü's-siyâse*” ve “*Risâletü'l-Hâşimiyye*” adıyla da bilinen eser İbnu'l-Mukaffa'ın siyâsî, idarî, askerî, hukukî, malî ve içtimaî konularda telif ettiği ve Kurân'dan sonra ilk kapsamlı nesir örneği sayılan en önemli eserlerindedir.¹⁰⁶ İbnu'l-Mukaffa', eseri, Halife Mansûr'a hitaben yazmıştır. Eserde bulunan “sahâbe” ifadesi “halifenin yanında, yakınında bulunanlar, yardımcıları, halifeye doğru arkadaş, danışman ve kamu görevlileri” anlamında kullanıldığı için eser “*Risâletü's-sahâbeh*” şeklinde isimlendirilmiştir.¹⁰⁷ *Risâletü'l-Hâşimiyye* diye isimlendirilmesinin sebebi de Abbasîlerin soyunun dayandığı Haşimoğullarına olan nispettendir.¹⁰⁸

Eserin dilinin karmaşıklığı, o dönemin şartlarına göre yazılması, eserde zamirlerin sık kullanılması ve zamirlerin nereye râci' olduğunun tam olarak belli olmaması; o dönemin bilgilerine vakıf olmadan eserin anlaşılmasını zorlaştırmış ve eserin istediği değeri görmemesine sebep olmuştur.¹⁰⁹ Ancak Abbasîlerin ilk dönemindeki dinî, askerî siyâsî, içtimaî ve malî kurumların analiz, teşvik, tavsiye ve eleştirilerinden bahsettiği için o dönem hakkında da zengin bilgiler vermektedir. Bu bilgiler Horasanlılardan oluşan ordunun özellikleri,¹¹⁰ halifeye itaatin

⁹⁷ Bâkîllânî, *İ'câzü'l-Kur'ân* s. 32; Hamza, *İbnu'l-Mukaffa'*, s. 141.

⁹⁸ Çelebi, *Keşfu'z-zunûn esâmi'l-kütübi ve'l-fünûn*, c. 1, s. 745.

⁹⁹ Butrus b. Bûlus Bustânî, *Udebâu'l-'Arab fi a'suri'l-'Abbâsiyye*, Kahire 2014, s. 111; Dayf, *Târîhu'l-edebi'l-'Arabî*, c. 3, s. 515; c. 4, s. 151; Ayetullah, *Tercumetu Abdullah İbnu'l-Mukaffa'*, s. 92.

¹⁰⁰ Câhız, *el-Beyân ve't-tebyîn*, s. 76; Ebû Hilâl el-Hasen b. Abdillâh b. Sehl el- Askerî, *Kitâbü's-Sinâ'ateyn: el-kitâbe ve's-şî'r*, el-Mektebetu'l-Asriyye, Beyrut 1986, s. 14; İbn Reşîk el-Kayrevanî; *el-Umdetü fi mehâsini'l-şî'ri ve âdâbih*, s. 79.

¹⁰¹ Ahmed Ömer el-İskenderî, “*Arap Dili Edebiyatına Bakış*”, *Mecelletü'l-Menâr*, 1935.

¹⁰² İbn Hallikân, *Vefeyâtu'l-a'yân*, c. 2, s. 151; Zehebî, *Siyeru a'lâmi'n-nubelâ*, c. 6, s. 209.

¹⁰³ İbnu'n-Nedîm, *el-Fihrist*, s. 183.

¹⁰⁴ Philip K. Hitti, *Siyâsî ve Kültürel İslâm Tarihi*, c. 1, s. 615.

¹⁰⁵ Bâkîllânî, *İ'câzü'l-Kur'ân* s. 32; Hamza, *İbnu'l-Mukaffa'*, s. 141.

¹⁰⁶ Rahmi Er, *Risâle, DİA*, İstanbul 2008, c. 35, s. 114-116., Kutluer, “İbnu'l-Mukaffa'”, *DİA*, c. 21, s. 130-134. Mustafa Demirci “*Abdullah İbnu'l-Mukaffâ'nın "Risâletü's-sahâbe" Adlı Risâlesi: Takdim ve Tercüme*” *İstem* Yıl: 6 Sayı: 12 2008 s. 217.

¹⁰⁷ Rosenthal, *Ortaçağ'da İslâm Siyaset Düşüncesi*, s. 108.

¹⁰⁸ Hamza, *İbnu'l-Mukaffa'*, s. 165.

¹⁰⁹ İbnu'l-Mukaffa', *Risâletü's-sahâbe (Âsâru İbni'l-Mukaffa'* kitabının içinde), Dâru'l-Kutubi'l-İlmiyye, Beyrût, 1989. Beyrût, 1985, s. 311, 312-313, 318.

¹¹⁰ İbnu'l-Mukaffa', *Risâletü's-sahâbe (Âsâru İbni'l-Mukaffa'* kitabının içinde), s. 311.

vücûbiyetinde ihtilaf edenlerin görüşleri,¹¹¹ ordu mensuplarının maaşları¹¹² ve vergi toplama usulleri,¹¹³ Şamlıların olumsuz genetik yapıları¹¹⁴ gibi farklı alanları kapsamaktadır.¹¹⁵

Eserin temelini oluşturan konular ise ordu, akıl-din ve siyaset, hukuk, bürokrasi, ekonomidir. Eser devleti ve toplumu ilgilendiren ciddi konulardan oluşmakla birlikte müellifinin Kur'ân, sünnet ve diğer İslâmî argümanlardan yeterince istişhadda bulunmaması eleştiriye konu olmuştur.

Eserle ilgili yapılan ciddi çalışmalarda bulunanlardan S.D. Goitein bu risâleyi örneği bulunmayacak eşsiz bir nesir örneği olarak gösterdiği gibi; İbnu'l-Mukaffa'ı da bu eseriyle Arap edebiyatında nesir türünün ilk temsilcisi olarak göstermektedir.¹¹⁶ Goitein tarafından kaleme alınan ve Atiye Kavsi tarafından 1980'de İngilizceden Arapçaya çevrilen “*Dirasât fi't-târîhi'l-İslâmî ve'n-nuzûmi'l-İslâmî*” eserle ilgili önemli bir çalışmadır. O, bu eserinde İbnu'l-Mukaffa'ı siyaset yönetimi öncülerinden olmasından dolayı İbn Haldûn ve Machiavelli'ye benzetmiştir.¹¹⁷

Eser, Muhammed Kürd Ali tarafından *Resâilu'l-bulegâ'* ve *Ümerâ'ü'l-beyân* adlı eserlerinde, Kahire'de yayımlanan Mecelletü'l-Muktebes'te ve Ali Şelak tarafından yayımlanmıştır.¹¹⁸ Hakkında Necmeddin Turan tarafından “*İbnu'l-Mukaffa'nın Siyasal Düşüncesi*” adıyla bir de yüksek lisans tezi bulunan eser, Vecdi Akyüz tarafından da “*İslâm Siyaset Üslûbu*” isimli eserde kritik edilmiştir. Ayrıca Mustafa Demirci tarafından “*Abdullah İbnu'l-Mukaffâ'nın “Risâletü's-sahâbe” Adlı Risâlesi: Takdim ve Tercüme*” adıyla da bir makale yayımlanmıştır. Yine Mustafa Demirci tarafından “*Emevîler'den Abbâsîlere Geçiş Sürecinin Bir Tanığı: Abdullah İbnu'l-Mukaffâ ve “Risâletü's-sahâbesi”*” adıyla başka bir makale daha yayımlanmıştır.

3.5. Hikemu İbni'l-Mukaffa' (Risâle fi'l-hikem)

İbnu'l-Mukaffa'ın hikmetli sözleri ve vecizelerinden derlenmiş küçük bir risâledir. Bu risâlenin İbnu'l-Mukaffa'ın kendi kaleminden değil de diğer eserlerinden seçildiği iddia edilmiştir.¹¹⁹ *Âsâru İbni'l-Mukaffa'* isimli eserde ilgili bölümün *قَالَ عَبْدُ اللَّهِ بْنُ الْمُكَافَّ* diye başlaması da risâlenin derleme olduğu intibahını vermektedir.¹²⁰

Daha çok Arap edebiyatında teşbih ve teşbih türlerine örnek gösterebilecek edebî sanatlar barındıran bu risâle; din, ahiret, günah tövbe, akıl, düşünce, sonuç, zafer, iyilik, iyi davranış, doğruluk, konuşmak, dinlemek, kibir, tevazu, dostluk, sevgi, düşmanlık, kin, kusur, nankörlük, mal, yöneticiler, danışma, görüş alışverişi ve elçilik gibi konulardan oluşmaktadır. Risâledeki kimi sözler ise Türk atasözleriyle Kur'ân ayetleri ve hadislerle uyumludur.

İslâm Siyaset Üslûbu, Resâilu'l-bulegâ' Âsâru İbni'l-Mukaffa', Cemheretu Resâili'l-'Arab fi 'usûri'l-'Arabiyye isimli eserlerde yayınlanmıştır.

3.6. Yetîmetu's-Sultân

İbnu'l-Mukaffa'ın kaynaklarda ismi çok az geçen eserlerinden biri de *Yetîmetu's-sultân*'dır. Dâru'l-Kütübi'l-Mısriyye'de mahfuz bulunan bu eser İbn Miskeveyh'in *Câvidân-hired* isimli eseri ile *Kelîle ve Dimne*'den derlenen hikmetlerden oluşmuştur.¹²¹ Ahlâkî öğütler, hikmetli sözler ve tavsiyelerden oluşan risâlenin önemli bir kısmı eksiktir. Çünkü saltanatta mal ve devlet adamları ile ilgili konuda devlet adamlarından bahseden bölümden sonra konu kesilmiş ve mallardan bahseden

¹¹¹ İbnu'l-Mukaffa', *Risâletü's-sahâbe (Âsâru İbni'l-Mukaffa'* kitabının içinde), s. 311-312.

¹¹² İbnu'l-Mukaffa', *Risâletü's-sahâbe (Âsâru İbni'l-Mukaffa'* kitabının içinde), s. 313.

¹¹³ İbnu'l-Mukaffa', *Risâletü's-sahâbe (Âsâru İbni'l-Mukaffa'* kitabının içinde), s. 313-314.

¹¹⁴ İbnu'l-Mukaffa', *Risâletü's-sahâbe (Âsâru İbni'l-Mukaffa'* kitabının içinde), s. 318.

¹¹⁵ İbnu'l-Mukaffa', *Risâletü's-sahâbe (Âsâru İbni'l-Mukaffa'* kitabının içinde), Dâru'l-Kutubi'l-İlmiyye, Beyrût, 1989. Beyrût, 1985, s. 311, 312-313, 318.

¹¹⁶ Goitein S. D. *Dirasât fi't-Târîhi'l-İslâmî ve'n-Nuzûmi'l-İslâmiyyes*. 58.

¹¹⁷ S. D. Goitein, *Dirasât fi't-târîhi'l-İslâmî ve'n-nuzûmi'l-İslâmî*, s. 58.

¹¹⁸ İbnu'l-Mukaffa', *Risâletü's-sahâbe* thk. Muhammed Kürd Ali, Dâru'l-Muktebes, Beyrut 2014. Kutluer, “İbnu'l-Mukaffa'”, *DİA*, c. 21. s. 130-134.

¹¹⁹ Brockelmann, *Târîhu'l-edebi'l-'Arabî*, c. 3, s. 100.

¹²⁰ İbnu'l-Mukaffa', *Âsâru İbni'l-Mukaffa'*, s. 341.

¹²¹ İhsân Abbâs, *Târîhu'n-nakdi'l-edebî 'inde'l-'Arab*, Dâru's-Sekâfe, Beyrut 1983, s. 144.

bölüm hiç zikredilmemiştir.¹²²

Resâilu'l-bulegâ' isimli eserde yer alan ve müstakil olarak Ali Şelak tarafından yayımlanan¹²³ eser, daha sonra Kahire'de de neşredilmiştir.¹²⁴

3.7. el-Yetîmetu's-Sâniye

İbnu'l-Mukaffa'nın, sorulara verdiği cevaplardan oluşan, İbn Tayfûr'un *Kitâbu'l-Mensûr ve'l-manzûm* isimli eserinde zikrettiği, metinleri *el-Edebu'l-kebîr*'den farklı olan, halk ve yöneticilere göre zamanın taksim edildiği eserdir.¹²⁵ Carl Brockelmann da *el-Yetîmetu's-sâniye* ile kastedilen eserin, yöneticilere ve halka göre zamanın taksim edildiği eser olduğunu düşünmektedir.¹²⁶ Ömer Ferrûh ise bu görüşte olmayıp bununla kastedilenin “dinlerle ilgili olan” eser olduğu görüşünde¹²⁷ olsa da, o bu düşüncesinde yanılmıştır. Çünkü bahsettiği eser, İbnu'l-Mukaffa'nın elimizde olmayan kayıp eseridir. Ahmed Zeki Safvet ise İbnu'l-Mukaffa'a on belagatçiden biri sayılmayı *ed-Durretu'l-yetîme'* den ötürü değil de bu eserden ötürü hak ettiği kamaatindedir.¹²⁸

Küçük bir risâleden müteşekkil olan bu eser *Resâilu'l-bulegâ'*, *Âsâru İbni'l-Mukaffa'*, *el-Mensûr ve'l-manzûm* ve *Cemheretu Resâili'l-'Arab fi usûri'l-'Arabiyye* isimli eserlerde mevcuttur.

3.8. Resâ'il

Âsâru İbni'l-Mukaffa' isimli eser içerisinde *Âsârun uhrâ li'bni'l-Mukaffa'* şeklinde isimlendirilen, İbnu'l-Mukaffa'nın kısa mektuplarından oluşan bu risâle çocuk sahibi olanları tebrik etme, yakınlarını kaybedenlerine teselli ve taziyede bulunma gibi kardeşlik konularını kapsayan kısa mektuplarından oluşmaktadır. Kur'ân'dan iktibaslar ve bedi' sanatların bulunduğu bu kısa risâleler İbnu'l-Mukaffa'nın bilinen nüshalarından farklı olarak kafiyeli yazılmıştır. Ayrıca İbnu'l-Mukaffa' lafızları kolay anlaşılır, muhatabın anlayabileceği bir üslûp ve zengin manalar barındırarak risâlelere edebî özellik katmıştır. Sadece mektup yazmakla kalmamış, aynı zamanda mektup yazma sanatını da öğretmiştir.

Âsâru İbni'l-Mukaffa', *Cemheretu Resâili'l-'Arab fi usûri'l-'Arabiyye* ve *Resâilu'l-bulegâ'* isimli eserlerde yayınlanmıştır. İmâmiyye'nin fıkıh âlimi Şerîf el-Murtazâ (ö. 436/1044) da *Gureru'l-fevâ'id ve dureru'l-kalâ'id* isimli eserinde bu risâlelere yer vermiştir.¹²⁹

3.9. el-Edebu'l-Vecîz li'l-Veledi's-Sağîr

Nasîruddîn Tusî tarafından 633/1235'te Farsçaya yapılan tercümesi¹³⁰ ile günümüze ulaşan ve İbnu'l-Mukaffa'nın oğlunu terbiye etmek için yazdığı bu eserin aslı elimizde mevcut değildir. Tercüme esnasında Tusî tarafından; ayetler, hadisler, hikmetli sözler, darbimeseller, Farsça ve Arapça şiiirlerle esere ilave edilmiştir. Tûsî'nin bu tercümesi 1943'te tekrar Arapçaya tercüme edilmiştir. Bu tercüme esnasında, Muhammed Gufrânî el-Horasânî tarafından, İbnu'l-Mukaffa'a ait olmayan kısımlar, dipnotlarda ifade edilmiştir. Eserin diğer ismi *el-Edebu'l-vech* (الادب الوجه)'tir.¹³¹ Eserin muhtevası şükür, sabır, sükûnet, vakar sahibi olmak, hüzne kapılmamak, aleyhine de olsa doğruluktan ayrılmamak gibi erdemli davranışlardan oluşmaktadır.

Köprülü, Şehit Ali Paşa ve Feyzullah Efendi kütüphanelerinde yazma nüshaları bulunmaktadır. Bu yazma eserler Farsça olup içinde İbnu'l-Mukaffa'a ait olmayan şiiirler barındırmasına rağmen ayet ve hadislerden örnekler içermez. Bu yönüyle Tahran ve Kahire

¹²² Salih, *Resâilu Abdullah İbni'l-Mukaffa'*, s. 126.

¹²³ Durmuş, *‘İbnu'l-Mukaffa’* DİA, c. 21. s. 130-134.

¹²⁴ Ali Rıza Karabulut-Ahmed Turan Karabulut, *Dünya Kütüphanelerinde Mevcut İslâm Kültür Tarihi İle İlgili Eserler Ansiklopedisi*, Kayseri 2001, c. 2, s. 1470.

¹²⁵ Safvet, *Cemheretu resâili'l-'Arab...*, c. 3, s. 49; İbnu'l-Mukaffa', *Âsâru İbni'l-Mukaffa'*, s. 328; Akyüz, *İslâm Siyaset Üslûbu*, s. 125.

¹²⁶ Brockelmann, *Târîhu'l-edebi'l-'Arabî*, c. 3, s. 100.

¹²⁷ Ferrûh, *İbnu'l-Mukaffa' ve kitâbu Kelile ve Dimne*, s. 21.

¹²⁸ A. Zeki Safvet, *Cemheretu resâili'l-'Arab fi 'usûri'l-'Arabiyye*, Dârul-'ulum, Kahire 1938, c. 3, s. 48.

¹²⁹ Murtazâ, *Gureru'l-fevâ'id ve dureru'l-kalâ'id*, s. 136.

¹³⁰ Agil Şirinov, Nasîruddîn Tûsî, DİA, İstanbul 2012, c. 41. s. 242-245.

¹³¹ Brockelmann, *Târîhu'l-edebi'l-'Arabî*, c. 3, s. 100.

baskılarından farklıdır.¹³² 1921’de Tahran’da ve 1961’de Isfahan’da Farsça olarak; 1943’te Kahire’de Arapça olarak basılan¹³³ eserin bir nüshasının British Museum’da bulunduğu iddia edilse de bu bilgi teyit edilememiştir.¹³⁴

3.10. Tahmidât

İbnu’l-Mukaffa’ın küçük eserlerinden biri de Allah’a hamd ile başlayan *Tahmidât* isimli eseridir. Diğer eserlerden farklı olarak Kur’ân’dan iktibas örneklerine sıklıkla başvurulmuştur. Küçük hacimli bir eser olan *Tahmidât; Resâilu’l-bulegâ’, Âsâru İbni’l-Mukaffa’, el-Mensûr ve’l-manzûm ve Cemheretu Resâili’l-‘Arab fi usûri’l-‘Arabiyye* isimli eserlerde mevcuttur.

4. İBNU’L-MUKAFFA’A NİSBET EDİLEN ESERLER

İbnu’l-Mukaffa’ın daha önce zikredilen tercüme ve telif eserleri haricinde gerek kaynaklarda hakkında çok az bilgi bulunması ve gerekse kullanılan dil açısından İbnu’l-Mukaffa’a ait olma ihtimali zayıf olan kimi eserler de mevcuttur. Bu eserler genel olarak şunlardır.

4.1. el-Kasîde fi’l-Eşhuri (fi’ş-Şuhûri)’r-Rûmiyye

Rumî aylara yazılan didaktik şiirlerden oluşan¹³⁵ ve *el-Mesîhiyye ve Şerhuhâ* adıyla da bilinen bu eser Nisandan başlayarak Süryânî ve Rumî aylara ve bu aylardaki hava durumuna dair bilgiler veren bir kasidedir. Âşir Efendi Kütüphanesinde yazma nüshası bulunan bu eser İbnu’l-Mukaffa’ın bilinen, kısa cümlelerle geniş manalar ifade eden tarzından oldukça uzak bir üslûpla yazılmıştır. Yer yer gramer hataları da barındıran bu eserde¹³⁶ sırasıyla o ayda yetiştirilen tarım ürünleri, bu tarım ürünlerinin geçirdiği süreç, tabiat tasvirleriyle anlatılmaktadır. Dolayısıyla eserin üslûp ve muhteva açısından İbnu’l-Mukaffa’a aidiyeti oldukça zayıf görünmektedir.

Almanca tercümesiyle birlikte Osman Reşer tarafından “Die Qaçide des İbn el-Moqaffa’ über die griechischen (Christlichen) monate” adıyla Almanya’da yayımlanan¹³⁷ eserle ilgili çok fazla bilgi bulunmamaktadır.

4.2. el-Fevâ’id ve’l-Kalâid

Veciz sözlerden oluşan bu eserin bir nüshası Köprülü Kütüphanesinde bulunmaktadır.¹³⁸ İçerik ve üslûp açısından İbnu’l-Mukaffa’ın *el-Edebu’s-sağîr* isimli eserini çağrıştıran bu eser; sekiz baptan oluşmaktadır.¹³⁹ Muhteva ve üslûp açısından müellifin diğer eserlerine benzemesine rağmen eserde kullanılan kimi terkiplerin zayıflığı, bazı fiillerin kendisine ait olmayan harf-i cerlerle kullanılması, zorlama seciler eserin İbnu’l-Mukaffa’a ait olma ihtimalini zayıflatmaktadır. Söz gelimi; *مَنْ تَعَدَّ بِسُوءِ السَّيْرِ تَعَشَّى بِزَوَالِ الْفُذْرَةِ* “Kim şiretle sabahlarsa kudretin zevaliyle akşamlar”¹⁴⁰ cümlesinde *تَعَدَّى* şeklinde yazılması gereken kelime *تَعَدَّ* şeklinde yanlış yazıldığı gibi; Arapçada daha yaygın kullanım olan *تصبح* ve *تسمى* fiilleri yerine daha az kullanılan *تعدى* ve *تعشى* fiilleri tercih edilmiştir. Belâgati ile meşhur İbnu’l-Mukaffa’da bu tarz hatalar yok denecek kadar azdır. Bu durum da eserin ona ait olmadığına veya ona ait olan eserlerinden kopya edilme ihtimalini ortaya çıkarmaktadır. Eserin yazma olması ve genellikle metinlerinin noktasız olması, ilk etapta bu hataların telif hatası olabileceği ihtimalini barındırır da, bu hataların eserin geneline yayılmış olması bu ihtimali zayıflatmaktadır. Başka bir ihtimal ise *Edebu’l-veciz li’l-veledi’s-sağîr*’de olduğu gibi ona ait olmakla birlikte aslı kaybolup başka bir dile çevrildiği halde sonradan tekrar Arapçaya

¹³² Abdullah İbnu’l-Mukaffa’ *el-Edebu’l-veciz li’l-veledi’s-sağîr*, Şehit Ali Paşa, 198664, Süleymaniye Kütüphanesi.

¹³³ Ferrüh, *Târîhu’l-edebi’l-‘Arabî*, (4. Baskı), Dâru’l-İlm, Beyrut 1981, s. 158; Karabulut, *Dünya Kütüphanelerinde...*, c. 2, s. 1470.

¹³⁴ Brockelmann, *Târîhu’l-edebi’l-‘Arabî*, c. 3, s. 100

¹³⁵ Abdullah İbnu’l-Mukaffa’, *el-Kasîde*, Süleymaniye Kütüphanesi, Âşir Efendi, 331720.

¹³⁶ İbnu’l-Mukaffa’, *el-Kasîde*, Süleymaniye Kütüphanesi, Âşir Efendi, 331720.

¹³⁷ Brockelmann, *Târîhu’l-edebi’l-‘Arabî*, c. 3, s. 100; Karabulut, *Dünya Kütüphaneleri...*, c. 2, s. 1470.

¹³⁸ Karabulut, *Dünya Kütüphaneleri...*, c. 2, s. 1470; Durmuş, “*İbnu’l-Mukaffa’*” *DİA*, c. 21, s. 130-134.

¹³⁹ Bu baplar; ilmin fazileti, zühd ve ibadetin fazileti, nefsin terbiye edilmesi (edebu’n-nefs), dil terbiyesi (Edebu’l-lisân), üstün ahlak (mekârimü’l-ahlâk), güzel yaşantı (hüsnü’s-süre), doğru siyaset (hüsnü’s-siyase) ve güzel ifade (hüsnü’l-belâge) gibi konuları ihtiva etmektedir.

¹⁴⁰ Abdullah İbnu’l-Mukaffa’, *Kitabu’l-Fevâid ve’l-Kalâid*, 152b, Fazıl Ahmed Paşa, 362440, Köprülü Kütüphanesi.

çevrilmiş olması durumudur

Kısa ve net cümlelerle, geniş manalar ihtiva eden *el-Fevâ'id ve'l-kalâid* isimli eserin ismi, neredeyse kaynaklarda hiç yer almamaktadır. Herhangi bir basımına da rastlanılmamıştır.

4.3. Mu'ârazatu'l-Kur'ân (Mu'âraza li'l-Kur'ân)

İbnu'l-Mukaffa'a ait olduğu söylenen bu eserin aslı mevcut değildir. Eserin ismi ilk olarak İbnu'l-Mukaffa'ın hayatından yaklaşık yüz yıl sonra yaşayan Zeydî imamlarından neseb ilmiyle meşhur Kasım b. İbrahim Ressî'nin *er-Red ale'z-zındîki'l-la'in İbni'l-Mukaffa'* isimli eserinde geçmektedir. Ressî, eserde İbnu'l-Mukaffa'a ait olduğunu iddia ettiği metinleri kelime kelime, cümle cümle yazarak onlara tek tek cevap vermeye çalışmıştır.¹⁴¹ Ancak eserin gerek usul açısından gerekse mevcudiyeti ile ilgili delillerin zayıflığından ötürü İbnu'l-Mukaffa'a isnadı oldukça zayıf görünmektedir. İbnu'l-Mukaffa'ın Kur'ân'a muaraza teşebbüsünde bulunduğu iddiasının isnad edilmesinin temel dayanaklarından biri de bu eserdir. Ancak bu iddia ile birlikte bu eserin ona ait olma ihtimali oldukça zayıf görünmektedir. Ressî'nin eserinde geçen ve İbnu'l-Mukaffa'a ait olduğunu iddia ettiği sözlerin İbnu'l-Mukaffa'ın bilinen üslûbundan uzak olması ve eserde Hicri III. asrın üslûbu olmamasına rağmen secili ifadelerin mevcudiyeti de eserin İbnu'l-Mukaffa'a ait olmadığına işaret etmektedir. Fuat Sezgin ise eseri, İbnu'l-Mukaffa'ın eserleri arasında zikretmesine rağmen ayrıntıya yer vermemiştir.¹⁴²

4.4. Kitâbu Rubu'u'd-dünya ve Tevzî'u'd-dünya

el-Makdisî'nin (ö. 355/966) *el-Bed' ve't-tarih* adlı eserinde nakilde bulunduğu ve İbnu'l-Mukaffa'a nispet edilen *Kitâbu Rubu'u'd-dünya ve Tevzî'u'd-dünya*¹⁴³ isimli bu eser de İbnu'l-Mukaffa'a aidiyet ihtimalini barındırmamaktadır. Eserde İbnu'l-Mukaffa' tarafından Hicaz çölünün 1. zamanda henüz oluşmadığını, onun yerinde yerleşim yeri, akan çeşmeler ve nehirlerin var olduğunu, bunların daha sonra dolup taşan bir denize dönüştüğünü, sonra kurak bir bölgeye dönüştüğü ifade edilmektedir. Ancak her ne kadar Brockelmann'ın da zikrettiği¹⁴⁴ bu eserin İbnu'l-Mukaffa'ın bilinen üslûbuna ve konularına çok uygun olmaması ve meşhur kaynaklarda hakkında bilgi verilmemesi İbnu'l-Mukaffa'a nispetini oldukça zayıflatmıştır.

4.5. Hitâbetu'l-Melik Min Mulûki'l-Furs

Bu eserin bir nüshası Süleymaniye Kütüphanesinde mevcuttur.¹⁴⁵ Eserin girişinde, nevrüz günü, bir sofraya etrafında toplanan kralın ve rütbelerine göre çevresinde dizilmiş olan insanların icra ettikleri konuşmalardan bahsedilmektedir. Yaklaşık 6 varaktan oluşan bu küçük eserle ilgili herhangi bir basım ve yayım bilgisi mevcut olmayıp kaynaklarda da adı geçmemektedir. İbnu'l-Mukaffa'ın tercüme ve telif eserlerindeki başarısına rağmen eserdeki kimi gramer hataları ve yerinde kullanılmayan kelimelerden kaynaklı anlam kapalılığı, eserin İbnu'l-Mukaffa'a aidiyetini şüpheli hale getirmektedir.

4.5 Kitâbu'l-emsâl

Süleymaniye kütüphanesinde İbnu'l-Mukaffa'a nispet edilen *Kitâbu'l-emsâl* isimli bir eser kayıtlı olmasına rağmen yaptığımız tahkikat neticesinde kitabın İbnu'l-Mukaffa'a ait olmadığı, içinde geçen *ألا أيها الساقى ادر كاساً وناولها* “*Ey sâki! Bir kadeh daha dolaştır ve bana ver'* beytine bakılırsa İranlı Hâfız-ı Şîrâzî'ye (ö. 792/1390) ait bazı şiirler ile haşiye bölümünde onun Arapça şerhlerinden oluşan bir eser olduğu ortaya konmuştur. Dolayısıyla bu eserin İbnu'l-Mukaffa'a

¹⁴¹ Eserin gerek muhteviyatı ve usulü ile ilgili ve gerekse İbnu'l-Mukaffa'a aidiyeti hususu “*Zındıklıkla İtham Edilmesi*” başlığı altında detaylı bir şekilde irdelenmiştir.

¹⁴² Fuat Sezgin, *Târîhu't-Turâsi'l-'Arabî (GAS Geschichte des Arabischen Schrifttums)*, Almandan Arapçaya tercüme eden: Mahmûd Fehmî Hicazî, İmam Muhammed b. Suud Üniverstesi Yay; 1991.c. 3, s. 331.

¹⁴³ Ebû Nasr el-Mutahhar b. Tâhir el-Makdisî, *el-Bed' ve't-târîh*, tsz., c. 2, s. 150.

¹⁴⁴ Brockelmann, *Târîhu'l-edebi'l-'Arabî*, c. 3, s. 101.

¹⁴⁵ Abdullah İbnu'l-Mukaffa', *Hitâbu melik min müluki'l-Furs li-ra'iyetih*, Fazıl Ahmed Paşa, 362249, Köprülü Kütüphanesi.

nispet edilmesi bir yanlışlık sonucunda olmalıdır.¹⁴⁶

4. SONUÇ

İbnu'l-Mukaffa' gerek tercüme gerekse telif eserleriyle Arap edebiyatına yön veren Abbâsilerin meşhur kâtibidir. Arap edebiyatı nesrini yeniden tesis etmesi ve yeni konular ile yeni üslûplar ilave etmesi yönüyle seçkin belâgatçilerden sayılmıştır. Onun Eski Yunan, Fars ve Hint kültüründen tercüme ettiği eserleri Arap edebiyatına risâle, tarih ve hitabet konularında öncülük ettiği gibi kendisi de nesir türünün Arap edebiyatında öncüsü sayılmıştır. Kendisinden sonra gelen kâtipler ondan etkilenerek Arap edebiyatında nesir örnekleri ortaya koymuşlardır

Dünyada pek çok dile çevrilen tercüme eseri *Kelîle ve Dimne* birçok ünlü şair ve yazarı etkilemiş, bu anlamda adeta bir ekol haline gelmiş, sadece Arap edebiyatına değil; dünya edebiyatına da öncülük etmiştir. O bu eseriyle Arap Edebiyatında hikâyeciliğin kapısını tekrar aralayarak bu türün genişlemesine öncülük etmesidir. Onun telif eserlerinden en önemlileri olan *el-Edebu's-sağîr ve el-Edebu'l-kebîr* fazla günümüzde çok tanınmamalarına rağmen nasihatnâme ve siyasetnâme türü edebiyatın gelişimine katkıda bulunmuştur. İbnu'l-Mukaffa'ın *Risâletu's-sahâbe*'si ise risâledeki konu bütünlüğü, mantık silsilesi, kullanılan sade dille Arap edebiyatında Kur'ân'dan sonra nesir türünün ilk örneği sayılmıştır. Yazıldığı dönemin siyasi, sosyal ve kültürel durumunu günümüze aktarması açısından da eser önem arz etmektedir.

İbnu'l-Mukaffa'ın eserlerinin bir kısmı da günümüze ulaşmamıştır. Bunun sebebi aradan geçen uzun zaman gibi görünsede da asıl sebep İbnu'l-Mukaffa'ın zındık ithamına maruz kalmasıdır. Kaybolan eserleri ile ilgili haberler *'Uyûnu'l-ahbâr ve Tecâribu'l-Umem* gibi eserlerde yapılan alıntılarla bir kısmı günümüze kadar gelebilmiştir. İstanbul'daki Süleymaniye, Şehit Ali Paşa, Köprülü ve Fâzıl Ahmed Paşa kütüphanelerinde bulunan yazma nüshalarda İbnu'l-Mukaffa'a nispet edilen eserlerin bir kısmı Arap dünyasında çok tanınmamaktadır.

İbnu'l-Mukaffa'ın tercüme ve telif eserleri risâle tarzı mektup yazma sanatına yeni ivme kazandırmış, mektuplaşma sistemini resmî mektupların dışına çıkararak mektuplara edebî özellik kazandırmıştır. Fars tarihine ait kimi eserlerin onun Arapçaya tercümesinden sonra destansı tarih anlatımı şeklinde bir gelenek oluşmuştur. Şâhnâme tarzı eserlere ilgi artmıştır. Eski Yunan eserlerinin tercümelerinden sonra ise mantık ilmi sonraki yüzyılda Mu'tezile kelamcıları tarafından kullanılmaya başlanmış, gramer kuralları daha sistematik biçimde düzenlenebilmiştir.

¹⁴⁶ Abdullah İbnu'l-Mukaffa', *Kitâbu'l-Emsâl*, Hamidiye, 267568, Süleymaniye Kütüphanesi.

KAYNAKÇA

- ‘ABBÂS, İhsân, Melâmihü Yunaniyye fi’l-‘edebi’l-‘Arabiyye, (I. Baskı), Beyrut 1977.
- ‘ABBÂS, İhsân, Târîhu’n-nakdi’l-‘edebi’l-‘inde’l-‘Arab, Dâru’s-Sekâfe, Beyrut 1983.
- BÂKILLÂNÎ, Ebû Bekr Muhammed b. Tayyib b. Muhammed el-Basrî el-Bâkılânî, İ‘câzü’l-Kur’ân, Dâru’l-Me‘arif, Kahire tarihsiz.
- BROCKELMANN, Carl, Târîhu’l-‘edebi’l-‘Arabî, Arapçaya Çeviren: Abdulhalim Neccâr, Dâru’l -Me‘arif, Kahire 1991 (5.Baskı).
- CUNDÎ, Muhammed Selîm, Abdullah İbnu’l-Mukaffa‘, Matba‘atü’t-terâkki, Şam 1937.
- DAYF, Şevkî, *el-Medarisu’n-Nahviyye*, Kahire, Darü’l Mearif, 1978.s.511.
- DAYF, Şevkî, Târîhu’l-‘edebi’l-‘Arabî, Dâru’l-Me‘arif, Kahire 1963.
- DÎNEVERÎ, Ebû Muhammed Abdullah b. Müslim b. Kuteybe, ‘Uyûnu’l-ahbâr, el-Kütübü’l-İslâmî, Beyrut 2008.
- DURMUŞ, İsmail, “*İbnu’l-Mukaffa’*”, DİA, İstanbul 2000.
- ENDELUSÎ, Ebû Hayyân el-Bâhrü’l-Muhît, Dâru’l-Kutubi’l-İlmiyye, Beyrut 2001, c.5, s.229.
- FÂHÛRÎ, Hannâ, Târîhu’l-‘edebi’l-‘Arabî, Cîl Yay. Beyrut 2014.
- FERRÛH, Ömer Abdullah, İbnu’l-Mukaffa‘ ve kitâbu Kelîle ve Dimne, Mektebetu’l-Meymene, Beyrut 1939.
- FERRÛH, Ömer, Târîhu’l-Câhiliyye, Dâru’l-‘İlm, Beyrut 1964.
- FERRÛH, Târîhu’l-Câhiliyye-, Dâru’l-‘İlm, Beyrut 1964.EMİN, Ahmed, Duha’l-İslâm, Hindâvî, Kahire 2012.
- FERRÛH, Târîhu’l-‘edebi’l-‘Arabî-el-‘Asru’l-‘Abbasî-, (4. Baskı), Dâru’l-‘İlm, Beyrut 1981.
- HAMZA, Abdullatif, İbnu’l-Mukaffa‘, (III. baskı), Kahire 1965.
- HÂRÛN, Abdusselam Muhammed, Mu‘cemu mukâyedâtu İbn Hallikân, Mektebetu’l-Hanci, Kahire 1987.
- HÜSEYİN, Tâhâ, Min hadîsi’ş-şî‘r ve’n-nesr, Hindavî, Kahire 2012.
- İBNU’L-MUKAFFA‘, Abdullah, Âsâru İbni’l-Mukaffa‘, Dâru’l –İlmiyye.
- İBNU’L-MUKAFFA‘, Abdullah, el-Edebu’l-vecîz li’l-veledi’s-sağîr, Şehit Ali Paşa, 198664, Süleymaniye Kütüphanesi.
- İBNU’L-MUKAFFA‘, Abdullah, el-Kasîde, Süleymaniye Kütüphanesi, Aşir Efendi, 331720.
- İBNU’L-MUKAFFA‘, Abdullah, Hitâbu melik min müluki’l-Furs li-ra’iyyetih, Fazıl Ahmed Paşa, 362249, Köprülü Kütüphanesi.
- İBNU’L-MUKAFFA‘, Abdullah, Kitâbu’l-emsâl, Hamidiye, 267568, Süleymaniye Kütüphanesi.
- İBNU’L-MUKAFFA‘, Abdullah, Kitabu’l-Fevâid ve’l-Kalâid, 152b, Fazıl Ahmed Paşa, 362440, Köprülü Kütüphanesi.
- İBNU’N-NEDÎM, Ebu’l-Ferec Muhammed b. Ebî Ya‘küb İshâk b. Muhammed b. İshâk, Dâru’l -Ma’rife, el-Fihrist, Beyrut 1978.
- İSA, Ahmed, Müslümanların Rönesansa Katkısı, Çev: Emre Miyasoğlu, Mahya Yay. İstanbul 2012.
- KARABULUT, Ali Rıza -Ahmed Turan Karabulut, Dünya Kütüphanelerinde Mevcut İslâm Kültür Tarihi İle İlgili Eserler Ansiklopedisi, Kayseri 2001.
- KARAİSMAİLOĞLU, Adnan “‘Kelîle ve Dimne’” DİA Ankara 2002, c. 25. s. 210-212.
- KUYANAY, Mehmet, İbnu’l-Mukaffa‘ Eserleri ve Arap Edebiyatındaki Yeri, Otto Yay. Ankara 2021, s.62-144.

MAKDİSÎ, Ebû Nasr el-Mutahhar b. Tâhir el-Makdisî, el-Bed' ve't-târîh, tsz yy.

MERDEM BEK, Halîl, İbnu'l-Mukaffa' (Eimmetü'l-edeb-2), Hindâvî, Beyrut 2018.

MES'ÛDÎ, Ebu'l-Hasen Alî b. el-Hüseyn b. Alî el-Hüzelî, Murûcu'z-zeheb ve me'âdinü'l-cevher, el-Mektebetu'l-'Asriyye, Beyrut 2005.

ORAK, Kadriye Yılmaz-Mahmut Berköz “*Kelile ve Dimne Tercümeleri ve Kitlelerin Eğitimindeki Rolü*”, Türkiyat Mecmuası, 2013, c. 23, s. 210.

SAFVET, Ahmed Zeki, Cemheretu Resâili'l-'Arab fi 'usûri'l-'Arabiyye, Dâru'l-'ulum, Kahire 1937-1938.

SALÎH, Meha Ahmed Muhammed, Resâili Abdullah İbni'l-Mukaffa', Basılmamış Yüksek Lisans Tezi, Ürdün Üniversitesi, Yüksek Araştırmalar Fakültesi, Amman 1995.

SEZGİN, Fuat, Târîhu't-Turâsi'l-'Arabî (GAS Geschichte des Arabischen Schrifttums), Almandan Arapçaya tercüme eden: Mahmûd Fehmî Hicazî, İmam Muhammed b. Suud Üniversitesi Yay; 1991.

SÜYÛTÎ, Abdurrahman b. Ebî Bekir, Târîhu'l-Hulefâ, 1952 Mısır, Matba'atu's-Sa'ade, s. 335.

ŞİRİNOV, Agil, Nasîruddin Tûsî, DİA, İstanbul 2012, c. 41. s. 242-245.

YAZICI, Tahsin, Erdeşîr, DİA, İstanbul 1995, c. 11, s. 284-85.